

de Helling **ZOMER 2007**

de Helling

NR 2 · ZOMER 2007 · €6,50 · kwartaalblad voor linkse politiek

de Helling 3
zomer 2007

De Helling is een links tijdschrift
over politiek en cultuur.

Versijnt viermaal per jaar.

Losse nummers: € 6,50

Jaarabonnement: € 24,50

Jongerenabonnement (t/m 27): € 12,50

Gironummer: 6990899,

t.n.v. Tijdschrift de Helling.

Niet voor 1 januari opgezegde
abonnementen worden automatisch
voor één jaar verlengd.

ISSN 0922-0119

HOOFDREDACTIE

Erica Meijers

REDACTIE

Natasja van den Berg

Maarten Brouwer

Tom van der Lee

Aysel Sabahoglu

Bart Snels

Farid Tabarki

Noortje Thijssen

VORMGEVING

De ruimte · ontwerpers
(Mark Schalken)

DRUK Drukkerij Raddraaier

PAPIER

100 % recycled

UITGEVER

Stichting Wetenschappelijk
Bureau GroenLinks

ADMINISTRATIE

De Helling

Postbus 8008

3503 RA Utrecht

tel 030-239 99 00

partijbureau@groenlinks.nl

CORRESPONDENTIE

dehelling@gmail.com

www.dehelling.net

WIKKEL

'Hellend Vlak' werd wederom

verzorgd door Jack van Mildert

namens Bureau Groei Door Stilstand

(sap@worldmail.nl)

OMSLAGFOTO

Philippe McIntyre

Bagdad op het Leidseplein^{1-2 & 45-48}

— fotoreportage van Philippe Velez McIntyre

"Kunst en politiek niet scheiden"⁴

Interview met Charles Esche — Bart Snels en Noortje Thijssen

Het ontheemde Europa⁸

Bestaat er een Europese identiteit? — Erica Meijers

De kracht van GroenLinks¹⁴

GroenLinkers, wees vooraanstaand! — Natasja van den Berg en Bart Snels

Zelfredzame burger & uitnodigende samenleving¹⁶

De overheid perst mensen in mallen — Tof Thissen

THEMA:

GROEN

ÉN

LINKS

Ecologie en emancipatie²²

Groen is sociaal — Peter Siller

Les Vacances de Nicolas Hulot²⁴

Bevrijd groen uit het politieke ghetto — Sylvester Hoogmoed

Longo mai: ecologie en economie²⁶

Anti-kapitalistisch groen — Caroline Meijers

Obama: een authentieke zwarte leider?³²

Barack Obama en de erfenis van Martin Luther King — Peter Matthews

Taner Akçam & de Armeense genocide³⁴

interview — Aysel Sabahoglu + recensie — Uğur Ümit Üngör

De bevrijdende blik³⁹

Over bimbo's & feministen — Brechtje Paardekooper

Bagdad op het Leidseplein⁴⁵

— Chris Keulemans, Saleh Hassan Faris en Philippe Velez McIntyre

+ Marja Vuijsje 7 Shervin Nekuee 31 Verder lezen 42 Wetenschappelijk Bureau 44

Vooraf

Links is zoekende. Daar is op zichzelf niets nieuws aan, want dat is al het geval sinds de val van de Berlijnse muur in 1989, of preciezer gezegd: sinds het reëel bestaande socialisme ten onder ging. We leven al zo lang in het 'ideologieloze' tijdperk, zonder Grote Verhalen waaraan we onze keuzes kunnen iken, dat een nieuw verlangen naar duidelijke uitgangspunten en grenzen merkbaar is. Opvallend genoeg gaat rechts hier het meest voortvarend te werk, in plaats van als 'winnaar' van de Koude Oorlog op zijn lauweren te rusten. Men is ijverig in de weer

om nieuwe identiteiten vast te leggen met de bijbehorende nieuwe vijanden. Hoewel, in de praktijk komt het neer op het oppoetsen van zeer oude beelden zoals het 'Vrije Westen', en zeer oude vijanden zoals 'de bloed-dorstige Mohammedanen' uit de tijd van de kruistochten, nu bekend als islamitische terroristen. Het zoeken van links wordt temidden van toenemend grimmige tegenstellingen steeds minder vrijblijvend en daarom wordt ook in linkse kringen de verleiding groot om de nationale veiligheid voorop te stellen, zij het anders ingevuld rechts dat doet.

Links is zich opnieuw aan het uitvinden, constateerde mijn voorganger Jelle van der Meer in zijn laatste redactioneel. Wat mij betreft zal *De Helling* hieraan blijven bijdragen met kritische analyses en eigen ideeën. In dit zomernummer gebeurt dat ondermeer met drie voorbeelden van verschillende combinaties van groen en links, met twee verhalen over de Nederlandse en Europese identiteit en met foto's die de gevolgen van de 'strijd tegen het terrorisme' heel dichtbij halen.

=
ERICA MEIJERS

“Kunst & politiek

de Helling 4 zomer 2007

niet scheiden”

Vorig jaar won het Van Abbemuseum in Eindhoven de Stimuleringsprijs voor Culturele Diversiteit. Een half miljoen euro werd uitgereikt door de Mondriaan Stichting. Volgens Charles Esche, de directeur van het museum, heeft kunst een bijdrage te leveren aan maatschappelijke vraagstukken. Met zijn project Be[com]ing Dutch geeft hij een visie op de Nederlandse identiteit in een tijd van globalisering.

door Bart Snels
& Noortje Thijssen

Bart Snels is econoom en directeur van het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks. Noortje Thijssen is socioloog en medewerker van het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

foto's: Hapé Smeele

“Kunst kan iets toevoegen aan het definiëren van een Nederlandse identiteit. De vraag is niet wie we *moeten* zijn, maar wie we *willen* zijn. Dus er is een keuze. Dat moeten we onderzoeken. Via een film kun je bijvoorbeeld een groep buitenlanders volgen die in Nederland komt om te werken en Nederlander probeert te worden. Dat proces is ook leerzaam voor iemand die ergens anders vandaan komt, bijvoorbeeld uit Maastricht. Kunst heeft iets te vertellen. Het kan mensen veranderen.

identiteitscrisis

Nederland verkeert in een identiteitscrisis. Ik kende Nederland van de clichés. De droom van de jaren '60 met de coffeeshops, de kraakpanden, het land dat vrijheid en tolerantie uitstraalde. Nederland was één van de échte Europese landen, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Scandinavische landen. Ik kende het land niet goed. Van de politiek had ik weinig kennis, maar ik was wel bekend met de Nederlandse kunstwereld. Ik heb aan de Rijksakademie in Amsterdam gewerkt. Ik heb samengewerkt met Nederlandse kunstenaars in Schotland, Zweden en Turkije. Sinds de moord op Fortuyn is er een einde gekomen aan de droom van de jaren '60. Door deze gebeurtenis beseftte ik voor het eerst dat Nederland was veranderd. Ik had nooit gedacht dat iemand met rechts-extremistische ideeën zo populair kon worden in een land dat bekend staat om haar tolerantie. In Denemarken en België heb je neo-fascistische partijen, in Nederland had ik dat niet verwacht.

Nu verkeert het land in een staat van onzekerheid. En de media en politici vergroten die nog. Zij controleren de gevoelens in de samenleving in zo'n grote mate, dat het soms op een samenzwering lijkt. Een teken van de onzekerheid is bijvoorbeeld dat de veiligheid nu beter is dan in het verleden, maar dat Nederlanders zich onveiliger voelen. De feiten en de gevoelens staan haaks op elkaar. Waarom is dat zo? Ik wil Nederland begrijpen. De tradities, de verzuiling, de tolerantie. Ik wil doorgronden hoe het land omgaat met globalisering en individualisering.

Als ik Nederlanders spreek, zeggen zij dat ze geen specifieke eigenschappen hebben, geen identiteit. Dat is onzinnig. Het poldermodel is bijvoorbeeld typisch Nederlands. Voor buitenlanders is dat zo iets raars, zo exotisch. Ook vergaderen Nederlanders op een speciale manier: iedereen wil zijn eigen verhaal vertellen in plaats van voort te bouwen op het verhaal van anderen. Zij houden vast aan hun mening. Het lijkt erop dat Nederlanders weinig vertrouwen hebben in elkaar.

Een ander voorbeeld van de onzekerheid is

de wijze waarop Nederland omgaat met het koloniale verleden. Indonesiërs zeggen dat ze in 1945 onafhankelijk zijn geworden, Nederlanders noemen 1949. Vreemd genoeg wordt hierover geen discussie gevoerd. In landen als België en Engeland wordt voortdurend gedebatteerd over de relatie tot de voormalige kolonies. Maar de Nederlandse verhouding tot hun koloniale verleden is onderontwikkeld. Nederlanders zeggen altijd: wij zijn maar een klein land, maar historisch gezien is dat niet juist. Denemarken en Schotland zijn kleine landen. Nederland hoort in het rijtje van tien landen dat tot een wereldrijk heeft behoord. In Groot-Brittannië is dat besef er wel, sterker nog, de Britten beschouwen hun land nog altijd als een grote natie. Zij vergelijken zich met de Verenigde Staten en Rusland. Hun probleem is dat ze zich té groot voelen. In Nederland is dat precies andersom.

De Nederlandse onzekerheid hangt samen met het vermeende gebrek aan identiteit. Als mensen zouden weten wat het is om Nederlander te zijn, konden ze makkelijker praten met Turkse mensen of met mensen die twee paspoorten hebben. Rechtse politici als Verdonk en Wilders verbinden het gebrek aan een gezamenlijke identiteit aan een paspoort. Dat is onzinnig, want het is maar een stuk papier. Het gaat om wat vanuit jezelf komt. Ik ben zeer teleurgesteld in Marijnissen door zijn uitspraken over meerdere paspoorten. Intolerante gevoelens passen niet in een geglobaliseerde wereld.

De globalisering betekent echter niet dat een nationale identiteit er niet meer toe doet. De belangrijkste politieke besluiten worden op nationaal niveau genomen. De democratie speelt zich op dat niveau af. Omdat het Europees Parlement weinig macht heeft, heb je als burger maar weinig invloed op de beslissingen op Europees niveau. De belangrijkste verkiezingen zijn die voor de Tweede Kamer. Beslissingen die op lokaal niveau worden genomen, zijn afhankelijk van de nationale politiek. De natiestaat blijft het belangrijkste. Daarom is het noodzakelijk te praten over de *ationale* identiteit.

Wat mij betreft moet zo'n gezamenlijke identiteit wel op een progressieve manier worden ingevuld. Het gaat om gastvrijheid, openheid en mogelijkheden. Het debat moet op links worden gevoerd en niet aan rechts worden overgelaten. Maar progressieve politici willen helemaal niks weten van een gezamenlijke identiteit. Zij houden hun handen ervan af door het debat enkel te betrekken op het individu. Maar hebben individuen dan niets gemeen? Delen zij geen doelen, belangen en passies? Als de politiek alleen wil praten over 'ik', dan

Charles Esche

valt er niets te praten, want iedereen kan voor zichzelf uitmaken wie hij of zij is. Links moet het streven naar een gemeenschappelijke identiteit niet opgeven. Hier moeten we met rechts op dezelfde *battleground* vechten. Wij moeten op zoek naar een nieuw 'wij'. Naar een identiteit die niet vaststaat, maar één die zich altijd blijft ontwikkelen. Huidige pleitbezorgers van een nationale identiteit gaan ervan uit dat deze constant is. Dat is naïef. Tien jaar geleden zou Verdonk anders over identiteit hebben gesproken dan zij nu doet. Je kunt een collectieve identiteit niet afdwingen of opleggen, maar je kunt haar wel gezamenlijk vorm geven. In plaats van de starre 'rechtse' invulling van het begrip identiteit kun je het positief invullen en verbreden.

Kunst gebruiken

Met ons project Be[com]Jing Dutch proberen wij op een progressieve manier de Nederlandse identiteit te onderzoeken. Het Van Abbemuseum wordt gesteund door de gemeente Eindhoven. Het museum is daarom niet onafhankelijk, maar staat in dienst van de lokale politiek. Onze Raad van Bestuur is de gemeenteraad. Dat zijn vertegenwoordigers van het volk in Eindhoven. Politici en medewerkers van het museum wisselen ideeën uit en voeren debatten over nieuwe projecten. De politiek formuleert de doelen, wij vertalen die in concrete projecten. Een doel van de politiek is bijvoorbeeld het verbeteren van wijken. Wij leveren daaraan een bijdrage, ondermeer door een uitnodiging aan kunstenaars uit Thailand en Turkije om samen met buurtbewoners een kunstmarkt tot stand te brengen.

Met deze benadering onderscheiden wij ons van andere musea. Het klassieke museum is vooral een plaats waar kunst gepresenteerd wordt. Het publiek wordt pas als toeschouwer betrokken wanneer het project af is en klaar is voor presentatie, al wordt de creativiteit van het publiek wel eens aangesproken bij het maken van een kunstobject. Mij gaat het er echter om het gehele proces van voorbereiding, productie en presentatie gezamenlijk vorm te geven. Dat kan door in een vroeg stadium kunstenaars te laten praten met het publiek. Dan bereid je mensen voor op kunst en de relatie met de veranderende wereld. Dan geef je mensen iets om over na te denken. Ze worden voorbereid om te leven in een geglobaliseerde wereld. Mensen leren om kunst te gebruiken in hun leven: *making use of art in your life*.

Het gaat er in de kunst niet om zoveel mogelijk mensen te bereiken. Kunst is geen politiek. Voor politiek geldt: hoe meer mensen worden bereikt, hoe meer invloed. Kunst is iets intiems. De boodschap komt één op één of één op twee

beter over. De mensen die eraan meewerken moeten het vooral leuk vinden en ze moeten op hun gemak zijn. Als een kleine enthousiaste groep wordt bereikt, dan wordt het proces van mond-tot-mond-reclame vanzelf ingezet. Kunst heeft op de lange termijn effect; het is een kwestie van geduld. Kunstenaars hebben een ander tijdschap dan politici. Progressieve politici willen vooral snelle vooruitgang. Jullie Femke moet binnen twee minuten komen met oplossingen voor de problemen in de maatschappij. Kunstenaars zijn niet bezig met de oplossing, maar met het analyseren van de vraagstelling. Zij stellen veel vragen en bieden geen oplossingen. Zij bieden wel mogelijkheden en zoeken naar vernieuwing. Sinds de val van De Muur in 1989 is er een nieuw tijdperk van globalisering ontstaan. Kunst helpt begrijpen, helpt definiëren hoe wij ons nu ontwikkelen.

Politieke doelen

Politici leren niet van kunst. Er is een scheiding tussen de politiek en de wereld van de kunst. Politici bewaren afstand om de autonomie van de kunst te waarborgen. Ook mensen in de kunstwereld willen hun ideeën vaak niet uitwisselen met politici en met publiek. Zij zeggen dat ze hiervoor te druk zijn. Kunstenaars en museumdirecteuren zijn vooral druk bezig met het bewaren van afstand tussen het publiek en hun kunsttempel. Vergeten wordt dat het museum een publieke instelling in de maatschappij is. Kunst zonder referentie aan de maatschappij is niet juist.

Ook veel museumdirecteuren hebben een verkeerd beeld van autonomie. Wij moeten politici er niet van beschuldigen dat zij zich met ons bemoeien. Wij moeten onze ideeën verkopen aan de politiek, maar zonder afhankelijk te zijn. De politici in Eindhoven waren verrast dat het Van Abbemuseum iets in de wijken wilde doen. Ik zou graag eens willen praten met minister Plasterk. Wat is er slecht aan als de politiek de doelen formuleert? Een kunstenaar of museum moet wel het recht hebben 'nee' te zeggen tegen een opdracht. Als dat niet mogelijk is, wordt de verhouding tussen politiek en kunst stalinistisch. Politici moeten hun doel goed kunnen overbrengen aan de kunstenaars. Vervolgens zijn het de kunstinstellingen die duidelijk moeten maken wat ze kunnen bieden. Veel mensen bereiken is geen doel. Dat is erg makkelijk. Dat kan al door alleen maar iets heel spectaculairs te verzinnen. Als ik iemand op de markt neerschiet, komen er heel veel mensen op af. Maar daar gaat het niet om. Evenmin als het in kunst gaat om winst; kunst is geen kapitalisme. Kunst is *burning money*."

=

www.vanabbe.nl

Charles Esche is in 1962 geboren in Engeland uit Duitse ouders. Hij studeerde Museum- en Galeriestudies aan de Universiteit van Manchester. Sindsdien vervulde hij talrijke functies over de hele wereld: hij was directeur van kunsthall Tramway in Glasgow, directeur van het Rooseum Center for Contemporary Art in Malmö, Zweden. Hij heeft meegewerkt aan de Biënnales in Berlijn, Korea en Istanbul. Esche is werkzaam als onderzoeker aan het Central Saint Martinus College in Londen. Sinds 2004 is hij directeur van het Van Abbemuseum in Eindhoven.

Marja Vuijsje: “Sprookjesfiguren ver weg”

Als ik mijn broer aan de telefoon krijg opent hij het gesprek steevast op een toon die de meeste volwassenen reserveren voor kleine kinderen. Het is nu vijfenvierzig jaar geleden dat hij naar Israël emigreerde, maar voor hem blijf ik altijd het zusje van zeven dat hij achterliet in Amsterdam. Dat we elkaar sinds 1962 nog wel eens hebben gezien doet niets af aan het even versteende als rooskleurige beeld dat hij van mij geschapen heeft. In het hoofd van mijn broer leef ik niet alleen voort als het meest bijzonder meisje op aarde; ik representeer ook nog eens een keer iets dat ‘vroeger thuis’ heet. Met dat beeld van mij heeft hij zijn Israëlische vrouw en dochter behoorlijk dwars gezeten. Gelukkig hebben ze afgeleerd te concurreren met de iconen die hij van mij heeft gemaakt.

Omgekeerd heeft ook mijn geheugen voornamelijk gezoete herinneringen opgeslagen aan de grote broer die ik eens had. Geen enkele man kan op tegen de aardige, geestige, invoelende en vertrouwde steunpilaar die ik voor me zie als ik aan hem denk. Vooral mijn broer zelf niet. Als we met elkaar praten moet ik altijd even wennen aan de cynische Israëliër die hij is geworden. Op zijn beurt weet hij niet goed raad met de vrouw die hij te spreken krijgt als hij zijn kleine zusje belt.

Onze gesprekken verlopen meestal houderig. Ze bestaan voornamelijk uit het wisselen van beleefdheden en het vermijden van hete hangijzers. De vervreemding die over mij neerdaalt als we hebben opgehangen maakt echter snel weer plaats voor prettige associaties. In gedachten zing ik de liedjes die we vroeger samen zongen, proef ik de taartjes die we samen aten en ruik ik de bloeiende jasmijn in het park waar we samen wandelden.

Dankzij de sprookjes die mijn broer en ik over elkaar koesteren is er iets in stand gebleven dat familieband wordt genoemd. En die laat zich niet verstoren door minder plezierige herinneringen of reëel bestaand ongemak.

Met een vriendin zit ik te praten over een onderwerp waarnaar zij onderzoek wil doen: Wat doet migratie met menselijke relaties?

Toen zij erover begon, vond ik de vraag niet erg sexy. Wie heeft er in deze tijd van spectaculaire publicaties over ‘de moslims onder ons’ nou belangstelling voor zoiets softs als de psychologische impact van landverhuizing. In gedachten zag ik een uitzending van Rndom Tien voor me; een meelevende Cees van Grimbergen, omringd door ‘ervaringsdeskundigen’ die vertellen ‘hoe het voelt’ en zo nu en dan een traantje plengen. Dat maakte het onderwerp er niet aantrekkelijker op.

Mijn vriendin laat zich echter niet uit het veld slaan. Zelf is ze gefascineerd geraakt door een Marokkaanse buurman die ruim vijftien jaar alleen woonde voordat zijn vrouw en kinderen zich bij hem voegden. Wat hebben die jaren met de leden van dat gezin gedaan? Welke fantasieën hebben ze over elkaar gekoesterd? Hoe ondergaan ze elkaars dagelijkse aanwezigheid na hun hereniging in de Amsterdamse Dapperbuurt? Maar ook: hoe zit het met de achterblijvers? Alleen al in Marokko worden hele dorpen bevolkt door mensen die hun broers, zussen, kinderen en kleinkinderen hebben zien vertrekken.

Nu talloze mannen en vrouwen ver weg wonen van de plek waar ze zijn gepokt en gemazeld, is het interessant te kijken naar hun persoonlijke verhoudingen. Welke hypothese legt het op familie- en liefdesrelaties als je het moet stellen zonder de relativiserende werking van hun lijfelijke aanwezigheid? Met elkaar bellen, mailen en af en toe samen een vakantie doorbrengen is iets anders dan met elkaar leven. Mijn broer en ik zijn niet uniek in het creëren van sprookjes over verwanten van ‘vroeger thuis’. Maar wanneer gaat een overzichtelijke vorm van nostalgie over in een onvermogen duurzame relaties op te bouwen met de mensen om je heen? Misschien wel als de omgeving waarin je bent terechtgekomen minder vriendelijk is als je hebt gehoopt en de dromen die je daarover had aan diggelen zijn gegaan. Goed idee, zo’n onderzoek.

Het onthee

In de discussies over de Europese Unie klinkt regelmatig de roep om een gemeenschappelijke Europese identiteit. De emotionele eenheid zou ontbreken in het project Europa. Wanneer Europa geen 'ziel' krijgt, is de bestaande rationale en bureaucratische structuur gedoemd op verre afstand te blijven van de Europeanen, mensen van vlees en bloed, levend in verschillende tradities en culturen. Wil de Europese Unie kans van slagen hebben, dan moet zij een verbinding maken met een Europese identiteit. De vraag is: bestaat er zoiets?

In een Libanees eethuisje in Bazel heb ik een gesprek met Christoph Keller, een Zwitserse journalist en schrijver. Ons onderwerp: wat maakt ons tot Europeanen? Over één ding zijn we het eens: als de Europese identiteit bestaat, is zij niet eenvoudig. Identiteit wordt pas simpel wanneer zij in gevaar is. Sommigen menen dat dat inderdaad het geval is en doen pogingen om zo'n simpele Europese identiteit te vestigen, bijvoorbeeld door het beproefde middel van het scheppen van een externe vijand. Door het uitroepen van de oorlog tegen terrorisme, islamitisch fundamentalisme of tegen de islam per se, wordt een schijnbaar heldere tegenstelling gecreëerd tussen een verlicht en redelijk Europa enerzijds en een irrationele, gewelddadige religie anderzijds. Dergelijke pogingen kunnen echter niet overtuigen. Ze lijken daarvoor teveel op de oude en al lang ontmaskerde tegenstelling tussen de beschaafde Europeanen en de barbaarse wilden. Christoph denkt dat Europa net als Amerika een vlag en grondwet nodig heeft om werkelijk te kunnen aanspreken, al heeft hij daar zelf weinig mee op. In Europa werd de natiestaat uitgevonden, maar Europa is door het bijbehorende nationalisme ook steeds opnieuw verscheurd en verdeeld.

Onze conclusie is schamel: wellicht maakt alleen het feit dat we ons een avond lang het hoofd breken over wat ons als Europeanen met elkaar verbindt, ons tot lotgenoten.

Vakantiefoto 1:
1935. Anne en Margot Frank
aan het strand in Zandvoort.

mdede Europa

Voorlopig ga ik er vanuit dat er meer gezegd moet kunnen worden dan dat.

Nooit meer oorlog

Een verenigd Europa is een oud ideaal. Napoleon droomde er al van. Maar de zin van de huidige politieke eenwording van Europa ligt in het adagium 'nooit meer oorlog'. Het werd ingegeven door de schok die de Eerste en Tweede Wereldoorlog veroorzaakten omdat die de traditie van de Verlichting met de Europeaan als rationeel, autonoom individu als het centrum van de geschiedenis, recht in het hart troffen. Dat redelijke Europa bleek een zeer duistere en irrationele, zelfs demonomische dimensie in zich te dragen, die zichtbaar werd in de nationalistische oorlogseuforie die in het begin van de eeuw de internationale geest ondermijnde en zich onontkoombaar openbaarde in de verschrikkingen van Hitlers 'Endlösung'.

Maar de slogan 'nooit meer oorlog' zegt na zestig jaar 'vrede en welvaart', niets meer – althans dat wordt regelmatig beweerd als er weer eens een discussie over dat verre en abstracte Europese ideaal wordt gevoerd. Daarbij wordt dan gemakshalve vergeten dat een deel van Europa nauwelijks tien jaar geleden geteisterd werd door een oorlog. Maar de Balkan werd altijd al beschouwd als Europa's onderbuik en daarom werd ons Europese zelfbeeld van rationaliteit nauwelijks geschokt door de uitbarsting van barbarij waarmee het uiteenvallen van Joegoslavië gepaard ging. De ballingen en vluchtelingen van deze oorlog kon je in die dagen echter steeds weer horen waarschuwen dat dit overal in Europa kon gebeuren. In het multiculturele pluralistische Sarajevo hadden ook zij tot de laatste dag

geloofd dat er in hun open en tolerante stad geen plaats was voor haat en fanatisme. Totdat het tegendeel waar bleek.

Ze vonden weinig gehoor, maar er is reden genoeg om deze waarschuwingen aan te trekken. De opleving van nationalisme en xenofobie in bijvoorbeeld Frankrijk en Nederland geeft wat dit betreft te denken. Want behalve de spanning tussen het redelijke ideaal en de vaak zeer irrationele werkelijkheid speelt ook een andere, in Europa net zo diep verankerde spanning opnieuw een rol. Het wankel evenwicht tussen universaliteit – het ideaal van vrijheid, gelijkheid en broederschap voor allen – en particulariteit – de onvermijdelijke gebondenheid aan de eigen context – dreigt uit balans te raken.

Ontheemden

Wie hebben meer ervaring met deze beide onderwerpen dan degene wier land door nationalisme en haat in elkaar stortte, namelijk de ballingen van Hitler Duitsland en de vluchtelingen uit Joegoslavië? Ook de Duitse – voornamelijk joodse en politieke – emigranten vonden in de jaren dertig weinig gehoor in Europa toen zij waarschuwden voor het nazisme. Zij werden met scheve ogen aangekeken omdat ze hun eigen nest bevuilden en werden door veel landen zonder pardon weer over de grens gezet. Velen zwierven jarenlang zonder papieren van land naar land, tot ze kapot gingen aan het onzekere bestaan of uiteindelijk met allerlei trucs en omwegen een paspoort konden bemachtigen of naar Amerika ontkwamen.

Door het verlies van hun land werden zij Europeanen, of ze wilden of niet. In de emigrantencafé's in Parijs, Praag en Zürich werd heftig gediscussieerd over de toekomst van Europa. De ervaringen en inzichten van deze ontheemden zouden ons wel eens dichter bij de Europese identiteit kunnen brengen dan de gepolijste zinnen van Europese topambtenaren en politieke leiders. Hun bestaan hing immers af van een gezamenlijk optreden van Europese landen tegen de barbarij in hun eigen land en daarmee van een gezamenlijk Europees ideaal.

Dé kroniekschrijver van het emigrantenleven in de jaren dertig van de twintigste eeuw is de Duitse schrijver Klaus Mann (1906-1949). Hij behoorde tot de jonge intellectuelen die tijdens het interbellum geloofden in een Europese cultuur als tegengif tegen het nationalisme dat in 1914-1918 zoveel schade had aangericht. In 1933 vertrok hij uit Duitsland, omdat hij er naar eigen zeggen geen lucht meer kreeg. Bovendien was een arrestatie van deze jonge homoseksuele schrijver bepaald niet denkbeeldig.

Klaus Mann schreef in 1939 de roman *De Vulkaan*, die zich afspeelt in Duitse emigrantenmilieus in ondermeer Frankrijk, Nederland, Tsjecho-Slowakije en Zwitserland. Vlak voor hij in 1949 aan een overdosis slaaptabletten stierf, schreef Mann een bijtend essay over de bezoeken van de Europese intellectuelen, dat voor het eerst in een Amerikaans tijdschrift verscheen onder de titel 'Europe's Search for a New Credo'.

De Vulkaan

De actrice Marion, gemodelleerd naar Klaus' zuster Erika

Het ontheemde Europa

Mann, bezoekt in *De Vulkaan* na aankomst in Parijs een Russische emigrante die wegwijnt van heimwee naar het oude Rusland. Marion wil zich niet met haar identificeren: "Wij zijn anders dan die Russische emigranten die voor de Revolutie zijn gevlucht. Wij zijn weggegaan omdat we voor de toekomst zijn en tegen de achteruitgang. Wij verzetten ons omdat we niet willen dat het fascisme de toekomst heeft, wij willen een ander, een beter Europa voor onze kinderen."

Over de vraag hoe dat 'betere Europa' eruit moet zien, zijn de emigranten het bepaald niet eens. Onder hen bevinden zich socialisten, communisten, pacifisten en liberalen. Sommigen zijn apolitiek, anderen verdragen het nationaal-socialisme niet op grond van hun geloof; sommigen hopen op een communistisch Europa, anderen zien nieuwe vormen van humanisme groeien. Maar allemaal voelen ze dezelfde verantwoordelijkheid: "wij emigranten vertegenwoordigen het andere Duitsland, wij zijn de oppositie tegen de barbarij", zegt Marion.

Het dagelijks leven dat het gevolg is van deze keuze is hard. Veel emigranten kunnen het nauwelijks aan. De emigranten-nachtmerrie *par excellence* ziet er volgens Klaus Mann zo uit: "Je bevindt je plotseling weer in Duitsland en vraagt je af: waarom ben ik hier zo lang niet geweest? Dan dringt het besef langzaam door: ik heb hier vijanden die achter me aan zitten. Ik moet me onopvallend gedragen voordat iemand me herkent. Waarom kijkt iedereen me zo na? Ik heb zo'n emigrantenkrant in mijn zak die hier verboden zijn – iedereen heeft het al gezien. Waar kan ik heen? Daar staat een SA man, daar nog een. Het is te laat, ik ben omsingeld."

Hoezeer de emigranten Hitler-Duitsland ook haten, de meeste van hen kampen toch met heimwee, al weten ze niet meer naar wat of wie. "Hoe heerlijk moet het zijn om er niet meer over te hoeven nadenken waar je thuis hoort", denkt de joodse professor Benjamin Abel op zijn kamertje in Amsterdam, terwijl hij naar de voorraad slaaptabletten op zijn nachtkastje kijkt. "Waar zitten ze te wachten op mijn capaciteiten en hoe kan ik ze inzetten? Een mens verliest elk gevoel van eigenwaarde als niemand hem nodig heeft. Het moet heerlijk zijn verlost te zijn van de twijfels, de teleurstellingen en de eenzaamheid. Verlost te zijn van de giftige mix van haat en heimwee." De begaafde jonge dichter Martin raakt verslingerd aan heroïne en richt zichzelf langzaam maar zeker te gronde. Regelmatig moeten de emigranten het bericht van weer een zelfmoord verwerken. De jongere zus van Marion neemt slaaptabletten wanneer ze zwanger is geworden van een emigrant bij wie ze zich voor het eerst weer eens veilig voelde. Na hun eerste nacht wordt hij vroeg in de ochtend door de Zwitserse politie opgehaald en over de grens gezet om voor altijd uit haar leven te verdwijnen.

De titel van de roman *De Vulkaan* heeft een dubbele betekenis. Hij verwijst zowel naar de bedreiging van het nationaal-socialisme: het leven op de rand van de ineenstorting van de oude wereld, als ook naar de innerlijke angsten van de ontheemden. De afgrond in de ziel van de emigrant en de afgrond die zich opent in het verlichte Europa raken elkaar: het verterende

vuur uit de Vulkaan in de diepte van de berg die de 'beschaving' is, slingert vernietigende brokken omhoog. Je moet altijd alert zijn, want je bent altijd in gevaar. Niets is zeker.

Klaus Mann ziet het einde van een tijdperk – niemand weet of er nog een toekomst is. In zijn roman wordt het einde van de grote idealen verkondigd door de Franse vriend van Marion, Marcel. Mann kiest niet voor niets een intellectueel om de grote woorden te vervloeken. Marcel verklaart de democratie dood, omdat deze zich vastklemt aan oude, grote woorden die zijn opgebruikt en uitgehold. Marcel sluit zich aan bij de internationale brigaden die in Spanje tegen de fascistische strijdkrachten vechten omdat hij niet meer kan geloven in woorden. Hij wil iets doen, hij wil zichzelf offeren voor de zonden van de voorvaders die het zover hebben laten komen – zijn eigen analyses vindt hij niet meer geloofwaardig. En hij sterft in Spanje.

Permanente crisis

'L'Europe est fini' verklaart de Franse dichter Paul Valéry vlak na de oorlog en Klaus Mann sluit zich daar in zijn essay over Europa bij aan. Niet alleen is het oude Europa letterlijk vernietigd; de bombardementen op de steden en de moord op de joden en vele anderen hebben ook een levenswijze en het geloof in de Verlichting kapot gemaakt. De naoorlogse discussies tussen existentialisten, marxisten en nihilisten onthullen wat betreft Mann de algemene verwarring en verscheurdheid van

Vakantiefoto 2:
1989. De vier vriendinnen
uit de film *My Friends* in een
weekendhuis in Miljevina.
Van links naar rechts: Emina,
Lidija, Jasna, Olja.

de Europese intellectuelen.

Zestig jaar na de oorlog klinkt het allemaal vertrouwd: het einde van de grote verhalen, de uitholling van de grote woorden. We zijn er aan gewend, we raken verveeld als het debat er weer eens over gaat, net zoals we verveeld raken bij alle hoogdravende en abstracte discussies over Europa. Klaus Mann, die twaalf jaar emigratie niet zonder persoonlijke schade doorstond, lijdt werkelijk aan het uitblijven van het 'andere, humane Europa' dat hem en zoveel anderen die zware jaren gaande hield.

Klaus Mann ziet de catastrofe van het Derde Rijk als de uitkomst van een lange weg, met als leidraad het langzaam wegsijpelen van het geloof in het Goddelijke, het Goede, het Mooie, de Beschaving en de Vooruitgang. Wanneer Erasmus, Victor Hugo en Spinoza hier niet werkelijk in hadden geloofd, waren de Renaissance, de Reformatie en de Franse Revolutie niet mogelijk geweest. Maar in de tweede helft van de 19e eeuw raakten de Europese intellectuelen dit geloof kwijt, aldus Mann. De vertwijfeling en schuldgevoelens van Nietzsche, Kierkegaard, Baudelaire en Dostojewski ziet hij als voorlopers van de crisis. Met hen werd duidelijk dat de westerse mens, die zich altijd als een rationeel wezen beschouwde, nog steeds bezeten werd door demonen en gedreven door irrationele, barbaarse machten. Met het verlies van het heilige raakte de Europeaan ook de rede kwijt.

Over deze analyse kan ongetwijfeld het nodige worden gezegd, maar mij gaat het er nu om dat Klaus Mann de oorlog niet als een 'bedrijfsongeval' beschouwt, maar als een lang voorbereide openbaring van de ware aard van Europa. De werkelijkheid van de 20^e eeuw overtrof de fantasieën van de 19^e eeuw, constateert Mann. Hij doelt daarmee niet alleen op de

gaskamers, de bommen en de propaganda, maar ook op de "satanische smakeloosheid van de commerciële markt van het amusement", het "cynisme van de heersende klieken en de stompzin van de misleidde massa", de "cultus van het geld en de terreur van de onwetendheid". "In de onverzoenlijke tegenstelling tussen de nachtmerrie van Auschwitz en de wereld van Hollywood ontbreekt elke ratio."

Het resultaat is dat we de wereld niet meer begrijpen; we verkeren in een permanente crisis. In deze situatie ligt Klaus Manns sympathie bij de twijfelaars. Degene die met eenvoudige antwoorden komen en een simpele identiteit willen opleggen, irriteren hem. Jezelf opsluiten in een nationale identiteit is voor Klaus Mann nooit een optie geweest. De Europese volken horen wat hem betreft bij elkaar en juist de ellende van de Eerste en Tweede Wereldoorlog hebben de samenhang versterkt: de regionale verschillen bestaan nog, maar "we zijn allemaal lid van een tragische familie, een verarmde, maar trotse adellijke familie."

Het antwoord van Klaus Mann op deze situatie toont zowel zijn vertwijfeling en afschuw van de nieuwe wereld, als ook zijn blijvende binding aan de oude wereld: hij wil een beweging van wanhoop en walging. Hij wil een golf van zelfmoorden onder Europese intellectuelen. De beste denkers moeten het voorbeeld volgen van Virginia Woolf, Stefan Zweig en Jan Masaryk. Alleen daarmee wordt de wereld misschien nog geshockeerd en uit haar lethargie gehaald. Misschien dat ze dan inziet hoe ze er voor staat. Klaus Mann eindigt met Kierkegaard – en deze zinnen behoren tot de laatste die hij schrijft voor zijn zelfgekozen dood – : "er is wel reden voor hoop en geloof, maar niet vanwege het menselijk verstand, enkel op grond van het absurde. Zonder vertwijfeling is er geen geloof in de toekomst."

Thuisgevoel

Het werk van Klaus Mann maakt in elk geval één ding heel duidelijk: wie de vertwijfeling wil ontwijken en wie niet geraakt wil worden door de brokstukken uit de Vulkanaan, maar de voorkeur geeft aan een simpele pijnloze voorstelling van Europa als Verlicht continent, die krijgt geen toegang tot de werkelijke aard van Europa. Mann twijfelt niet aan het bestaan van een Europese identiteit, maar hij ziet bepaald geen reden om te pronken met onze 'Verlichte beschaving'. Zijn ervaring van Europa geeft daar ook weinig aanleiding toe.

De inzichten van Klaus Mann worden bevestigd door een veel recenter emigrantenrelaas dat het moeilijk maakt zijn waarnemingen als achterhaald en verouderd af te wijzen. Deze zomer verschijnt de film *My Friends* van een Amsterdamse filmmaakster, de 1992 uit Sarajevo gevluchte Lidija Zelovic. In haar film reist zij van Canada naar Scandinavië en Sarajevo, de plaatsen waar haar jeugdvriendinnen nu wonen. Ze is nieuwsgierig naar hun lotgevallen en hoopt op een hereniging op de dag van haar bruiloft. Zelovic wordt daarbij gedreven door de vraag wie zij is en waar zij thuis hoort. Net als in de boeken van Klaus Mann is in de films van Zelovic het persoonlijke verweven met het politieke. Beide portretteren de hoop en angst

Het ontheemde Europa

van een generatie Europese emigranten.

Aan het begin van *My Friends* verschijnt Zelovic zelf in beeld en vertelt een mop over een Bosniër die voor het eerst in Engeland is. Hij komt van de boot en rijdt de weg op. Op de radio klinkt een melding van een spookrijder: let op: één auto rijdt de verkeerde kant op. De Bosniër denkt verbaasd: 'hoezo één? Ze rijden hier allemaal de verkeerde kant op!' "Wanneer kreeg ik het gevoel dat iedereen de verkeerde kant op ging?", vraagt Zelovic zich af. "Wanneer werd het leven onoverzichtelijk en tegendraads? Wanneer wist ik niet meer wat ik geloven moest?" En verderop in de film zegt ze: "Het is heerlijk om ergens in te geloven. Ik geloofde vroeger in Tito en in Joegoslavië. Het was een soort van religie, maar dan met een ander soort God. Ik geloofde zelfs dat iedereen die ik kende in hetzelfde geloofde: we waren allemaal trotse Tito-pioniers die op zouden groeien tot communisten, net als onze ouders. Het pad was eenvoudig en mooi. Mijn leven en dat van mijn vrienden was hetzelfde."

Bijna twintig jaar later is het leven van Zelovic en haar vrienden verre van eenvoudig. Ze wonen ver van elkaar en ondanks de bezoeken en reizen lukt het Zelovic niet haar vriendinnen met elkaar te verzoenen. Tussen Olja met een Servische en Emina met een Bosnische achtergrond is bitterheid en wantrouwen ontstaan. Emina heeft haar moeder verloren door een Servische granaat. Olja voelt zich aangevallen en weigert de verantwoordelijkheid voor het verdriet van haar oude vriendin. Jasna is na jaren in Australië teruggekeerd naar Sarajevo om een nieuw bestaan op te bouwen in haar oude stad. Alle vier zijn ze hun thuis verloren, alle vier hebben ze door de oorlog een volkomen ander leven gekregen.

Zelovic zelf wil opnieuw wortel schieten in Amsterdam. Terwijl ze de buggy met haar zoontje van bijna één jaar geroutineerd door het verkeer van de Overtoom manoeuvreert, praten we over ontheemding, identiteit en Europa. De verhalen van Zelovic over de discussies onder de emigranten uit het voormalige Joegoslavië, over de moeilijkheden met papieren en de vertwijfeling nooit meer ergens thuis te zijn, klinken als een echo van de roman van Klaus Mann. Dat geldt ook voor haar relaas over de steeds terugkerende afweer van Nederlanders, Fransen en Denen: "ben je eigenlijk wel een Europeaan? Wat jullie gebeurt heeft niets te maken met onze Verlichte traditie, de Balkan is nu eenmaal een achtergebleven gebied waar de rede het altijd moeilijk heeft gehad." Maar als ik haar vraag wat Europa dan voor haar betekent, begint ook Lidija Zelovic te stotteren: Europa is vertrouwd, Europa is vooral iets waar je bij hoort en bij wil horen, omdat in de andere Europese landen nog iets van een thuisgevoel mogelijk is. Jasna kwam niet voor niets terug uit Australië.

We komen gezamenlijk tot de volgende conclusie: de Europese identiteit ligt in de gedeelde geschiedenis en de onderlinge strijd. Misschien zijn het inderdaad het lijden en de mislukkingen die ons verbinden, maar dan wel omdat ze door ons allen geïnterpreteerd worden als het verzaken van ons eigen ideaal van beschaving. Europa is de worsteling met rede en irrationaliteit, met beschaving en barbarij en met de pro-

jectie van die barbarij op anderen. Europa is van belang omdat het ideaal 'Europa' steeds in gevaar is. Ook nu weer. Er is geen reden tot verveeld gapen wanneer gezegd wordt dat de bestaansgrond van Europa is gelegen in het 'nooit meer oorlog'. Want Europa heeft dat motto niet waar kunnen maken.

Geen identiteit

De aloude ziektes van Europa, zelfoverschatting en zelfverheerlijking, steken de kop weer op. Klaus Mann noemde Europa een tragische, maar trotse familie. Maar wie de tragedie niet onder ogen wil zien, houdt een holle, schreeuwerige trots over. Die is vandaag hoorbaar in de roep om een eenduidige nationale identiteit die alleen vorm kan krijgen door anderen buiten te sluiten. In de geglobaliseerde wereld van vandaag schijnt dit absurder dan ooit. Hoeveel begrip je ook kunt opbrengen voor het verlangen naar houvast en voor de onzekerheid waarin mensen zich in de huidige politieke en economische constellatie bevinden, juist in combinatie met een negatieve stemming over de wereld is een nieuwe nationalistische mythe uiterst gevaarlijk. Het weerwoord kan echter niet worden gezocht in een even sterke 'tegenidentiteit'. Juist wie recht wil doen aan de Europese ziel moet een ander antwoord zoeken.

Vakantiefoto 3:
2005. Erica Meijers in Basel,
op bezoek bij Christoph Keller.

Ik keer terug naar de hulpeloze conclusie die Christoph Keller en ik in Bazel trokken. Bij nader inzien lijkt het me onjuist om te zeggen dat identiteit simpel wordt wanneer zij in gevaar is. Juist in de constructie van zo'n simpele identiteit ligt het gevaar. Onze uiteindelijke conclusie is daarentegen toch zo gek nog niet, namelijk dat er geen eenvoudige antwoorden bestaan, maar dat in het gesprek en de twijfel de werkelijke identiteit van Europa ligt.

Identiteit kun je niet van een afstand vaststellen, kijkend naar het verleden. Het krijgt pas betekenis wanneer het vorm krijgt als iets waar je zelf deel van uitmaakt en dat in wording is. Identiteit is immers altijd ongrijpbaar, zij ligt altijd voor ons, zij komt nooit 'thuis' aan. De vroege romanticus Novalis schreef aan het begin van de 19e eeuw: 'wo gehen wir hin? Immer nach Hause'. Maar niets is gevaarlijker dan te verkondigen dat we aangekomen zijn, terwijl dat niet het geval is. Heimwee bestaat niet zonder ontheemding. De onrust en de twijfel zijn typerend voor het aangevochten Europa. De cultuurfilosoof Ton Lemaire noemt de kritiek en de twijfel het beste van de westerse cultuur. De scepsis en het steeds maar vragen naar de betekenis der dingen bevindt zich immers sinds Voltaire, Descartes en Kant in het hart van de moderne Europeaan.

Wat dat betreft belichamen de emigranten en de vluchtelingen, de dwalers en de ontheemden de ziel van Europa. Hun ervaringen moeten deel uitmaken van het denken over een Europese identiteit. Als dat waar is, kun je je afvragen met welk recht politieke partijen zoveel nadruk leggen op de nationale identiteit. Een partij als Groenlinks, die zich afzet tegen nationalistische tendensen in andere linkse par-

tijen als de SP en de PvdA, zou het begrip identiteit meer kunnen verbinden met haar betrokkenheid bij de 'ontheemden' in onze samenleving en zou zich kunnen afvragen hoe vanuit dit perspectief de participatie aan Europa politiek meer gestalte kan krijgen.

Het is in elk geval duidelijk dat het project Europa gedoemd is zielloos te blijven wanneer het enkel een aangelegenheid blijft van gearriveerde politici, die grenzen stellen en regels opleggen. De personages uit Klaus Manns *Vulkaan* ontleen hun identiteit aan een betere toekomst. Zij weten, na alles wat ze hebben doorgemaakt, niet meer wie ze zijn, maar ze dromen van wie ze willen worden. Zo gezien is er geen Europese identiteit, maar is er alleen – wanneer wij dat willen – een gezamenlijke toekomst voor mensen van verschillende tradities en culturen, die verbonden zijn door heimwee en ontheemding.

=

LITERATUUR & FILM

Klaus Mann, *Der Vulkan, Roman unter Emigranten*, Reinbek bei Hamburg, 1989. In het Nederlands uitgegeven als *De Vulkaan, De Bezige Bij*, 1979.

Klaus Mann, *The Ordeal of the European Intellectuals / Die Heimsuchung des Europäischen Geistes. Ein Literarisches Testament*, München 1989. (niet meer in de handel)

Robert Musil, *Das Hilflose Europa*, München 1961. (teksten stammen uit de jaren twintig)

Ton Lemaire, *Twijfel aan Europa? Zijn de intellectuelen de vijanden van de Europese cultuur?*, Baarn 1990.

Pim den Boer, *Europa. De geschiedenis van een idee*, Amsterdam 1997.

Friends. Regie Lidija Zelovic-Goekjian, production company Pieter van Huystee Film & Zelovics Productions. Wordt op 6 september a.s. uitgezonden door de IKON op Nederland 2 om 22.52 - 23.52.

De kracht

In het lentenummer van de Helling stonden drie artikelen die kritisch commentaar gaven op de koers van GroenLinks. De discussie daarover wordt hieronder voortgezet.

Kritische GroenLinkers kijken met jaloezie naar het succesvolle populisme van de Socialistische Partij. Zij vinden dat GroenLinks te elitair is. Ook commentatoren bekritiseren de partij, omdat haar forse hervormingsprogramma te weinig rekening houdt met de behoudzuchtige tijdgeest. De visie van GroenLinks op de multiculturele samenleving, die voor haar een feit is, roept veel weerstand op onder grote groepen Nederlanders. Ook de voorstellen voor een radicale vergroening van het belastingstelsel, de aanpak van hypotheekrenteaftrek, de hervorming van de AOW en de herdefiniering van de sociale zekerheid worden met argwaan bekeken. Ondanks de ambitie om met het aantal zetels in de Tweede Kamer in de dubbele cijfers te geraken en een grote groene en linkse beweging te worden, blijft GroenLinks sinds de oprichting schommelen rond de vijf tot acht procent van de kiezers.

In analyses van de verkiezingsresultaten door commentatoren van zowel binnen als buiten de partij, wordt vaak geconcludeerd dat vernieuwing in denken niet loont. Veel kiezers willen geen veranderingen, dus het zou verstandig zijn de standpunten van GroenLinks minder radicaal te maken, zo luidt het advies. Ook bij het sluiten van coalities met andere partijen zou haar politieke visie in de weg zitten. Een verklaring van GroenLinks parlementariërs is dat zij slachtoffer zijn van de mediacratie, waarin scores met populaire *soundbites* en niet de kwaliteit van de argumentatie voorop staat. GroenLinkers zijn simpelweg te inhoudelijk en te weinig in staat tot plat populisme. Anders gezegd: GroenLinks politici zijn te elitair. Is dit gevoel terecht? Moeten we ons neerleggen bij de tijdgeest die behoudzuchtig is en waarin GroenLinkse politiek niet

eenvoudig te verkopen is in de populaire media? Klopt de analyse dat GroenLinks daarom gedoemd is een bescheiden rol te spelen in de politieke marge?

Bij dat pessimisme sluiten wij ons niet aan. Integendeel, uit verkiezingsonderzoek blijkt dat het potentieel, het aantal mensen dat zegt zich goed voor te kunnen stellen op GroenLinks te stemmen, ongeveer twintig procent van de kiezers beslaat. Ook blijkt dat onze partij bij elke verkiezing veel nieuwe kiezers trekken, maar op dit moment nog veel oude kiezers verliest. Daarbij blijkt uit mediaonderzoek dat GroenLinks politici het helemaal zo slecht nog niet doen. In verhouding tot de getalsmatige omvang in raden en parlementen lukt het onze Europese, nationale en lokale politici veel aandacht te krijgen. De media zijn blijkbaar niet alleen geïnteresseerd in mooie kontjes en platte oneliners. Goede ideeën en politici die hun taak als controleur van de macht goed en scherp spelen zijn aantrekkelijk voor journalisten. Het wordt tijd om aandacht te vestigen op de kracht van GroenLinks.

Vernieuwing in denken

Vanaf de oprichting van GroenLinks heeft het denken niet stil gestaan. GroenLinks heeft vier kernwaarden: internationale solidariteit, ecologische duurzaamheid, culturele openheid en sociale rechtvaardigheid. Vanuit deze vier kernwaarden heeft de partij de afgelopen jaren op concrete beleidsterreinen de politieke visie onderzocht en is het denken aangepast aan veranderende politieke en maatschappelijke omstandigheden. Ten eerste is op het terrein van het denken over duurzaamheid begin jaren negentig een grote inhoudelijke sprong gemaakt. Het omvormen van een stinkende asfalt- en betoneconomie doe je niet door op Sovjetwijze grote bedrijven te nationaliseren. Dat doe je ook niet door met een moralistisch vingertje burgers met regeltjes, geboden en verboden tot achter de voordeur te achtervolgen om ze één leefstijl op te leggen. Dat doe je vooral door een drastische hervorming van de belastingpolitiek die milieuvervuiling zwaarder belast, het inkomen uit werk ontlast en milieuvriendelijke investeringen beloont. Daardoor worden mensen en bedrijven gestimuleerd om hun gedrag aan te passen. Dergelijke voorstellen zijn keer op

keer door gerenommeerde instituten doorgerekend op zowel de milieu- als de economische effecten. Conclusie: de GroenLinks visie op duurzaamheid als kracht voor economische ontwikkeling en innovatie leidt daadwerkelijk tot een groene economie die veel banen oplevert. GroenLinks is geen geitenwolensokkenpartij die in de jaren zeventig is blijven hangen, maar een partij met moderne voorstellen voor de aanpak van bijvoorbeeld de klimaatcrisis.

Ten tweede zijn midden jaren negentig op het terrein van de internationale politiek heftige en diepgaande debatten gevoerd over de bereidheid om militair in te grijpen in conflictgebieden. De val van de Muur leidde niet als vanzelf tot een vreedzaam en democratisch Europa. De oorlog in voormalig Joegoslavië was verschrikkelijk. Naar aanleiding van het conflict in Kosovo erkende GroenLinks dat de NAVO een rol moet spelen in conflictbeheersing. Hiermee nam de partij concreet verantwoordelijkheid voor dit militair ingrijpen, nadat het opheffen van de NAVO al uit het programma was geschrapt. De scherpe inhoudelijke debatten maken van GroenLinks de partij waar wij trots op zijn. Bedenk dan eens hoe de Socialistische Partij in het laatste verkiezingsprogramma met platte electorale motieven en nagenoeg zonder debat de opheffing van de NAVO als programmapunt schrapte.

Ten derde heeft GroenLinks de afgelopen jaren de waarde van culturele openheid nader gedefinieerd bij alle debatten over integratie en de multiculturele samenleving. GroenLinks heeft geen afstand genomen van haar gastvrijheid voor nieuwkomers, noch heeft zij, waar andere partijen aan de linker- en rechterkant van het politieke spectrum nationalistische trekjes kregen door te hameren op het belang van gemeenschappelijke Nederlandse waarden en normen, haar waardering voor culturele diversiteit laten varen. Wel is de visie op integratie aangepast door het statische beginsel 'integratie met behoud van identiteit' in te ruilen voor het dynamische uitgangspunt 'integratie door emancipatie'.

En ten slotte zijn de afgelopen periode concrete voorstellen gedaan die invulling geven aan een herziene visie op sociale rechtvaardigheid. Al in het oude beginselprogramma van begin jaren negentig werd dit beginsel gedefinieerd in ter-

van GroenLinks

men van de vrijheid van het individu om zich te kunnen ontplooiën. De sociale visie van GroenLinks vergt veel solidariteit en gemeenschapszin in de politieke strijd voor gelijke vrijheden voor iedereen. Onder druk van de aanslagen op de verzorgingsstaat door rechts de afgelopen decennia en op basis van het feit dat economische globalisering niet voor iedereen nieuwe kansen biedt en voor veel mensen juist onzekerheid met zich meebrengt, was het hoog tijd voor progressieve aanpassing van de klassieke verzorgingsstaat. In het debat stond niet het geven van uitkeringen centraal, maar het zoeken naar nieuwe kansen voor de *working poor* en de outsiders. Die zijn niet alleen de dupe van globalisering, maar hebben ook weinig rechten in de arrangementen uit de klassieke verzorgingsstaat die nog gebaseerd is op de industriële economie en het kostwinnersprincipe.

Offensieve strategie

GroenLinks lijkt steeds vaker in het defensief te zijn. Haar ambities en idealen vereisen juist een offensieve strategie. GroenLinks kan daarbij een voorbeeld nemen aan de Duitse groenen. Die stellen zelfbewust dat zij in het midden staan van de politieke arena. Dan gaat het niet om de klassieke politieke indeling op schaal van links tot rechts of conservatief tot progressief, maar om het aanvoelen van de tijdgeest en het agenderen van politieke voorstellen die antwoord willen geven op belangrijke maatschappelijke kwesties.

Al vanaf de oprichting zeventien jaar geleden heeft voor GroenLinks duurzaamheid centraal staan. Nu omarmen alle politieke partijen deze visie. De visie en voorstellen van GroenLinks zijn nu de maat der dingen voor andere politieke partijen. Het was D66-leider Hans van Mierlo die in 1989 het invoeren van milieueffingen afdeed als een 'schreeuw in de nacht'. Het gaat vaak niet ver genoeg, maar er is de afgelopen tien jaar daadwerkelijk een begin gemaakt met het bekampen van milieuvervuiling.

GroenLinks is de enige partij die beseft dat de verandering van de wereld door globalisering een zoektocht vereist naar nieuwe zekerheden. Het internationale profiel en de visie op de multiculturele samenleving zijn daarom fundamen-

teel onderzocht en aangepast. Ook het project vrijheid eerlijk delen is ontstaan vanuit die ambitie. De discussies die het stuk heeft opgeleverd bewijzen de kracht ervan. Het maatschappelijke vraagstuk van de outsiders, die de gevolgen van een geglobaliseerde wereld het eerst en hardst voelen, staat de komende jaren centraal in discussies over sociale politiek.

De ideeën van GroenLinks worden vaak overgenomen door gerenommeerde instituten. Omdat GroenLinks al vanaf begin jaren negentig een radicaal milieubeleid voorstelde dat de modellen van het Centraal Planbureau niet aankon, heeft dat instituut veel onderzoek gedaan op dit terrein. De recente voorstellen van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid om van de verzorgingsstaat een sociale investeringsstaat te maken, sluiten nauw aan bij de visie van GroenLinks waarin participatie voorop staat. Voorstellen voor aanpassing van de AOW en hypotheekrenteaftrek staan al sinds jaar en dag op de verlanglijst. Dit kabinet gaat een begin maken met de AOW en het is onvermijdelijk dat ook de hypotheekrenteaftrek aan de beurt komt. Als andere politieke partijen eindelijk het lef hebben, kunnen ze bij GroenLinks de concrete voorstellen krijgen.

Overigens blijkt uit onderzoek dat Nederland helemaal niet zo behoudzuchtig is. Uit de 21-minuten-enquête van november 2006 blijkt bijvoorbeeld dat 82 procent van de Nederlanders verwacht dat de hypotheekrenteaftrek wordt beperkt. Een meerderheid steunt het voorstel om het ontslagrecht te versoepelen als werkgevers verplicht worden te investeren in scholing. Bijna zeventig procent vindt dat Nederland sociaaleconomisch verder hervormd moet worden.

De kracht van GroenLinks

De ideeën van GroenLinks worden serieus genomen en haar idealen ook. Ministeries onderzoeken de door GroenLinks aangedragen alternatieven voor beleid. Dit geeft de kracht van de partij aan, maar ook een grote verantwoordelijkheid om ideeën goed te formuleren en realistische alternatieven te bedenken. Er is grote waardering voor de manier waarop GroenLinks politici hun werk doen, zowel lokaal als nationaal. Ze organiseren tegenmacht waar nodig,

nemen hun verantwoordelijkheid als medewetgever en controleren de uitvoerende macht. GroenLinks bedenkt slimme nieuwe instrumenten om de kwaliteit van de politiek te verbeteren. Vijftien jaar geleden bedacht GroenLinks de tegenbegroting voor Prinsjesdag. Die is inmiddels bij alle oppositiepartijen gemeengoed geworden.

De maatschappijvisie van GroenLinks is radicaal. GroenLinkers zijn kritisch op de macht, maar durven te dromen. Toch blijven ze realistisch over hun positie en zijn bereid compromissen te sluiten om hun dromen te realiseren. Ze gaan altijd zowel intern als extern het debat aan, maar doen dat op een slimme, zachte, genuanceerde manier, waarbij ruimte is voor andersdenkenden. De bondgenoten van GroenLinks bevinden zich niet langer alleen aan de linkerkant van het politieke spectrum. Iedere partij die groene politiek wil voeren is bondgenoot.

GroenLinks is een elitaire partij, maar niet in de zin dat er geen besef is van hoe het leven van alle dag is voor gewone burgers, want dat zijn GroenLinkers zelf ook. Elitair is GroenLinks in de zin van vooraanstaand. Vooraanstaand in het politieke debat en in het bedenken van intelligente oplossingen voor de problemen van deze tijd. GroenLinks neemt haar politieke opdracht serieus: vechten tegen onrecht en het tegengaan van de uitbuiting van mens en natuur. Niet primair door demonstraties te organiseren of door te klagen, maar door inhoudelijke alternatieven aan te dragen voor slim beleid. De kracht van GroenLinks is dat zij een vooraanstaande ideeën- en debatpartij is. Haar valkuil is een gebrek aan zelfvertrouwen en een teveel aan zelfkastijding.

=

TOF THISSEN

Voorzitter van Divosa, netwerkorganisatie van managers van gemeentelijke diensten voor werk, inkomen en zorg, en sinds deze maand voorzitter van de GroenLinksfractie in de Eerste Kamer.

Dit artikel is een verkorte en bewerkte versie van de Ab Harrewijn-rede, die Tof Thissen op 5 april 2007 uitsprak tijdens het jaarlijkse congres van de Landelijke Cliëntenraad in Ede. De volledige lezing is onder de titel 'Een dienst van sociale diensten: om ontplooiing van mensen mogelijk te maken' te downloaden op www.divosa.nl.

zelfredzame uitnodigende

De zelfredzame burger is populair. Maar helpt dit beeld inclusief de bijbehorende wetten, regels en houdingen, mensen werkelijk vooruit? Tof Thissen trekt langs overheidsdiensten en doet suggesties ter verbetering.

Wat hebben mensen nodig om te worden waar ze van dromen? Welke relatie tussen burger en overheid maakt het mensen mogelijk te worden wie ze willen zijn? Het volgende beeld overheerst op dit moment: de burger is zelf verantwoordelijk voor zijn eigen emancipatie door middel van werk, inkomen en zorg. De burger mag pas een beroep op de overheid doen als hij het echt zelf niet kan en zijn omgeving er ook niet in kan voorzien. Dit roept de vraag op wat de burger precies van de overheid mag verwachten. En andersom: wat de overheid mag verwachten van de burger.

Aan de hand van deze vragen wandel ik door onze verzorgingsstaat. Ik sta stil bij hoe het nu gaat en hoe het (niet) zou moeten. Mijn doel is: leren, verbeteren, veranderen. Mijn wens is: het vooruit helpen van mensen weer tot uitgangspunt te maken van publieke sociale dienstverlening.

1 Mensen zijn niet het uitgangspunt "Ik kan u niet vinden in mijn scherm", zegt de consulent. "Nee, dat klopt", zegt de vrouw, "ik zit voor u." "Ik wil graag kijken of de zorg iets voor mij is", zegt de werkzoekende. "Hmm", zegt de consulent, "dat wordt lastig, wij hebben een contract met een reïntegratiebedrijf dat u activeert in de groenvoorziening." "Ik zou wel weer wat willen leren", zegt de achttienjarige in februari, "maar dan niet de hele week in die duffe schoolbanken." "Tja," zegt de klantmanager, "zoiets is er wel, maar dat start pas in september."

Sociale diensten, UWV en CWI verlangen nog te vaak dat mensen die werk zoeken en een uitkering nodig hebben, zich voegen naar hun dienstverlening, naar hun organisaties, naar hoe de overheid

de wereld van werk zoeken en ondersteuning bieden heeft geregeld. Die wereld is gevormd rondom de belangen van instituties en hun ideeën over wat goed zou zijn voor werkzoekenden. Niet rondom de vraag wat mensen werkelijk nodig hebben.

2 Eenzijdige oplegging van regie

In de Wet Werk en Bijstand (WWB) en in de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO) wordt als uitgangspunt geformuleerd dat mensen zelf verantwoordelijk zijn voor hun werk, inkomen of zorg. En als je zelf even niet bij machte bent dan moet je volgens de WMO in eerste instantie een beroep doen op je naasten en op je omgeving. Hier ontstaat een *civil society* die uit overwegingen van overheidsbesparingen per wet wordt geschapen.

Het is verrassend, aldus columnist Marjolijn Februari, dat professionals, politici, wettenmakers, beleidsmakers dit zelfredzame burgerschap zelden op zichzelf betrekken. Met burgers bedoelen ze meestal de mensen die zich melden bij hun loketten en in hun spreekkamers. "Maar de *civil society* bestaat niet uitsluitend uit patiënten of sociale dienstcliënten. Burgerschap is ook van toepassing op de werknemers, de beleidsmakers, de professionals", aldus Februari.

Doet de overheid eenzelfde beroep op werkgevers en op zichzelf om mensen die een tijd aan de kant hebben gestaan in dienst te nemen? Om werk aan te passen aan de mogelijkheden van mensen? Nee. De overheid heeft verzuimd om, parallel aan de creatie van de zelfredzame burger, de uitnodigende samenleving te organiseren. Het is erg zuur als je na tien jaar bijstand de verlangde zelfredzaamheid hebt opgepakt, je leven op orde hebt gebracht volgens de vraag van de arbeidsmarkt en er zit geen werkgever op jou te wachten. Daar sta je dan als zelfredzame burger, onder de koude douche van de niet uitnodigende samenleving. Dan kent de weg naar zelfredzaamheid een zeer wrang einde.

3 Regels en wetten belangrijker dan uitvoering

Iemand die werk zoekt en een uitkering aanvraagt heeft in de praktijk vooral te maken met de manier waarop de overheid werkt. Ontmoet hij vriendelijke mensen? Krijgt hij begrijpelijke brieven? Wordt

burger & samenleving

er goed geluisterd naar zijn verhaal en is de hulp snel geregeld? Feitelijke regels en wetten doen er veel minder toe, de toepassing des te meer. In nieuwe wetten is echter nauwelijks aandacht voor de uitvoerbaarheid. Kijk alleen al naar de extreem korte invoeringstijd bij zeer ingrijpende wetten als de zorgverzekeringswet en de WMO. Als er vervolgens iets misgaat in de uitvoering dat op flinke publieke belangstelling kan rekenen, dan ontstaat er een panische drang bij Kamerleden en bewindspersonen om met nieuwe regels, stelselwijzigingen of organisatieveranderingen te komen. Of de nieuwe regelgeving de problemen werkelijk wegneemt of misschien elders weer nieuwe veroorzaakt, wordt in de haast meestal niet duidelijk. Dupe is altijd de burger die afhankelijk is van deze voortdurend overhoopgehaalde organisaties.

4 Een keten van angst en wantrouwen

Bij de eerste pennenstreken van een nieuwe wet hebben wij nog een ideaal voor ogen. Wanneer alles is opgeschreven, zijn we het zicht op het grote doel kwijtgeraakt. Dat heeft veel te maken met een keten van angst. Want iedereen voelt zijn verantwoordingsplicht. De Kamer ten aanzien van de kiezer, de bewindspersoon ten aanzien van de Kamer. In feite betekent het dat er wantrouwen in het systeem wordt ingebouwd.

Het wantrouwen uit zich in overmatige controle en sijpelt mee naar iedere volgende laag. Tenslotte resulteert het in overmatige controle van de uitkeringsgerechtigden. In feite is bureaucratie gestold wantrouwen. De verantwoordingsmanie rust als een loden last op de schouders van iedereen die met zo'n wet te maken krijgt. De manager is bezig met het bouwen van verantwoordingssystemen in plaats van het coachen van zijn medewerkers, de klantmanager bekijkt of zijn ingekochte trajecten voldoen aan de verantwoordings-eisen en nauwelijks nog of ze voldoen aan de vraag van werkzoekenden, de werkzoekende is bezig te voldoen aan de formaliteiten en het veiligstellen van zijn uitkering. In zo'n systeem verwordt de cruciale vraag aan de werkzoekende "Waar droom je van?" tot een voetnoot.

"Hoe legitiem is een openbaar bestuur waarin deskundige uitvoerders van publieke taken steeds minder tijd aan hun eigenlijke werk kunnen besteden, maar als het

mis gaat toch als eersten verantwoordelijk worden gesteld?" vroeg de vice-president van de Raad van State, Tjeenk Willink zich in januari af.

5 De verzorgingsstaat investeert niet in mensen

Er moet veel veranderen om de verzorgingsstaat echt emanciperend te maken. Als ik van baan verander, moet ik ook van pensioenfonds veranderen, met een hoop gedoe en verlies aan geld om dat weer bij elkaar te brengen. Als ik tijdens langdurige werkloosheid in de bijstand één dag werk, verlies ik mijn recht op de langdurigheidstoeslag. Als mijn tijdelijke baan een week langer had geduurd, was ik in een betere rechtsbescherming terechtgekomen, namelijk de WW in plaats van de bijstand. Als ik van werkgever verander, moet ik veel meer zelf gaan betalen voor kinderopvang, omdat de nieuwe werkgever niet meebetaalt.

Waar is de politieke wil om te komen tot een burgerpolis, die is gebouwd rondom mensen, niet rondom historisch gegroeide branches, die ooit nuttig waren, maar nu achterhaald zijn? De politiek heeft nu de kans om hiermee de starten. De arbeidsongeschiktheid wordt overgelaten aan de markt. Wat wordt het? Per bedrijf en sector afgesproken contracten? Of politissen op het individu toegesneden, zodat deze bij verandering van werkkring geen dramatische veranderingen in uitkering of verzekeringsrecht hoeft te ondergaan.

6 De overheid is er vooral voor de meest zelfredzamen

Als gevolg van de nieuwe zorgverzekeringswet en de idee dat alle Nederlanders de werkelijke kosten van de zorg moeten ervaren, is de 'rode' Belastingdienst uit de grond gestampt om vijf miljoen Nederlanders op verzoek te compenseren voor iets wat ze moeten voelen, maar niet kunnen betalen. "Weer iets erbij dat mij het gevoel geeft het niet zelf te redden," zei iemand op de radio.

Nog niet zo lang geleden betaalden mensen met een laag inkomen een lagere prijs voor noodzakelijke voorzieningen als huur en ziekenfonds. De rijksoverheid hanteert tegenwoordig meer en meer het principe dat iedereen de marktprijs betaalt, waarbij mensen met lage inkomens via de Belastingdienst toeslagen en

kortingen moeten aanvragen om die prijs te kunnen betalen. Deze omkering in het omgaan met het draagkrachtprincipe leidt ertoe dat wie zijn toeslagen, heffingskortingen en teruggaven niet aanvraagt, pech heeft. 's Lands grootste sociale dienst, de Belastingdienst afdeling Toeslagen, benut zijn informatie namelijk niet om mensen die er recht op hebben de diverse inkomensondersteunende maatregelen automatisch uit te keren. Niet aangevraagde toeslagen blijven op de plank van de rijksoverheid liggen. "Hoe legitiem is een openbaar bestuur waarin alleen de meest competente burgers, en dan nog soms met moeite, zelf hun weg kunnen vinden en niet diegenen waarvoor de democratische rechtsstaat juist ook was bedoeld?" vroeg Herman Tjeenk Willink zich onlangs af.

7 Gevangen denken

Een paar maanden geleden kwam ik Lei tegen. Lei, ver in de vijftig, had net te horen gekregen dat hij ontslagen zou worden uit zijn baan bij de sociale werkvoorziening. "Wat zou ik kunnen gaan doen Tof", vroeg hij mij. Een stemmetje raasde in mijn hoofd: deze man is ver boven de vijftig, en heeft geen enkele kans meer om aan de slag te komen. Ik moest mij dwingen het stemmetje uit te schakelen.

Politici, uitvoerders, managers, werkgevers, werkzoekenden, zitten vast in hun eigen gevangen denken. Ze papegaaien elkaar na dat 45-plussers een hele moeilijke groep zijn. Terwijl ieder onderzoek uitwijst dat er met de groep zelf niks mis is. Ze zijn niet vaker ziek, ze hebben meer ervaring. We creëren onze eigen machteloosheid door te blijven praten over de moeilijke groep. Ik ontken niet dat ze er zijn, maar de bijstand zit er niet vol mee. De werkzoekende echter heeft zijn opgedrongen kansloosheid inmiddels geïnternaliseerd en de werkgever weet genoeg. Die houdt de deuren gesloten. Ik vergeet nooit mijn bezoek begin jaren negentig aan een werkloze man van begin veertig. "Ik kan niks meer, niemand zit meer op mij te wachten", zei hij verslagen. Ik wees naar de computer in de hoek. De man ging rechtop zitten, en vertelde met toenemende trots dat hij zichzelf alles had aangeleerd en dat hij het blad van een plaatselijke sportvereniging had ontworpen. Hij had zijn wereld en vaardigheden totaal losgekoppeld van de wereld daarbuiten.

zelfredzame burger & uitnodigende samenleving

8 Mens in fragmenten

Voor elk probleem waar mensen in hun leven mee te maken kunnen krijgen hebben wij professionele organisaties opgericht. We willen mensen op maat helpen. Veel burgers met meerdere problemen tegelijkertijd krijgen daardoor met reeksen en ketens van instellingen te maken die allemaal eigen toelatingscriteria hebben en contra-indicaties. Waar ze het meest kwetsbaar in zijn worden ze geacht beter te kunnen dan al die professionals: namelijk al die professionals coördineren en op elkaar afstemmen. Mensen met meervoudige problematiek ervaren zichzelf als één en ondeelbaar, maar voor hulpverleners vallen ze uiteen in fragmenten.

Vrijheid en perspectief

Mijn wandeling maakt me niet blij. Mensen zijn niet het uitgangspunt in de sociale zekerheid en de publieke dienstverlenende voorzieningen. Er wordt daarentegen gewerkt vanuit van te voren gekanaliseerde mogelijkheden, waarbij mensen in mallen worden geperst. Datzelfde beeld doemt op in de relatie tussen Rijk en (gemeentelijke) uitvoerders. De keten van angst leidt ertoe dat het stelsel het uitgangspunt wordt van de wet, niet de mensen voor wie de wet bedoeld is.

Ik keer weer terug naar mijn oorspronkelijke vraag: wat hebben mensen nodig om te worden wie ze willen of kunnen zijn? Volgens mij twee dingen: individuele verantwoordelijkheid en maatschappelijke verantwoordelijkheid. Het individu moet verantwoordelijkheid nemen om er een succes van te willen maken. Dat mag de overheid van de burger verwachten. Maar overheidsorganisaties geven de werkzoekende die verantwoordelijkheid nauwelijks. Die zitten veel te vaak zelf op die stoel en beslissen wat iemand wil of nodig heeft. Alles wordt voor werkzoekenden ingevuld middels strakke trajecten, die starten en eindigen wanneer de overheidsdiensten dat nodig vinden. Daarmee wordt de belangrijkste succesfactor de nek omgedraaid. Want als iemand zelf voor iets kiest, voelt hij medeverantwoordelijkheid.

De maatschappelijke verantwoordelijkheid wordt door de overheid veel te weinig genomen.

Mensen met een uitkering die moeite hebben hun plek op de arbeidsmarkt en in de maatschappij te verwerven, kun-

nen niet individueel de voorwaarden voor betere kansen realiseren. Zij zijn niet individueel in staat om leer-werkplekken bij werkgevers af te dwingen. Zij kunnen niet zelf regelen dat zij ook in februari kunnen starten met een opleiding. Zij hebben een overheid nodig die hen helpt om de leefbaarheid in hun wijk te verbeteren, zodat de leefomgeving stimuleert in plaats van demotiveert vanwege verloedering. Zij kunnen niet zelf zorgen voor economische structuurversterking. Zij hebben niet de macht om werkgevers aan te spreken op hun verantwoordelijkheid. Kortom: de individuele werkzoekende heeft gunstige maatschappelijke omstandigheden nodig om zijn eigen verantwoordelijkheid waarmaken. En vertrouwen. Dat is wat de burger van de overheid mag verwachten. Want eigen verantwoordelijkheid vereist meer dan keuzevrijheid alleen. Mensen hebben naast handelingsvrijheid vooral ook handelingsperspectief nodig.

Uitvoerders past dus bescheidenheid op individueel vlak en tegelijk een enorme uitdaging op maatschappelijk terrein. Daar ligt hun rol: loods en coach zijn voor mensen die een beroep op de overheid doen; de maatschappelijke omstandigheden creëren zodat er plek is in de samenleving en op de arbeidsmarkt voor mensen die een tijdje niet hebben meegedaan.

Het zou een verbetering zijn wanneer in alle gemeenten de huidige sociale dienst omgevormd wordt tot lokaal sociaal dienstencentrum voor burgers, dat veel meer multi-disciplinair, veel meer outreachend, veel pro-actiever, met meer alertheid en met veel meer gevoel van urgentie de ondersteuning van of, zo je wil, de hulp aan burgers ter hand neemt.

Er is grote behoefte aan professionals die een onbevooroordeeld geloof hebben in menselijke mogelijkheden (ook die van zichzelf) en die zich iedere dag opnieuw de vraag stellen: wat hebben mensen nodig? En: zou ik morgen door mijzelf geholpen willen worden als ik in de situatie verzeild ben geraakt van de burger die nu met een vraag om ondersteuning tegenover mij zit? Zo ontstaat een zee van mogelijkheden voor mensen zelf, voor hun dierbaren, voor de maatschappij. Dat geeft mensen de kracht hun dromen waar te maken.

=

Met veel dank aan Liny Bruijnzeel van Divosa.

WILGENHOF, UTRECHT

Op initiatief van natuurkustenares Maria Evelein is op een kaal stukje gemeenteground in Utrecht de biologische tuin 'De Wilgenhof' ontstaan. Buurtbewoners met verschillende achtergronden komen met elkaar in contact door het gezamenlijke werk in de tuin. Spoorverdubbeling bedreigt de tuin.

www.wilgenhofutrecht.nl

DE SMAAK TE PAKKEN

Het mobiele kooklaboratorium van 'De Smaak te Pakken' tijdens een kookactie in Amsterdam-West. Door kinderen en volwassenen zelf allerlei ingrediënten te laten proeven en gebruiken wordt de nieuwsgierigheid naar de herkomst van voedsel gewekt en ontstaat een bredere kijk op de natuur als geheel.

www.smaaktepakken.nl

LINKS GROEN

Groen en Links: nieuwe combinaties

Dat het milieu weer volop op de agenda staat, is inmiddels iedereen opgevallen. De combinatie groen en links is echter lang niet voor iedereen zo vanzelfsprekend als voor de leden van Groen-Links. Op de traditioneel socialistische agenda in Frankrijk was milieu lange tijd geen punt van aandacht en ook in andere linkse bewegingen werden 'groene' activisten vaak geassocieerd met wereldvreemde navelstaarders die terug-naar-de-natuur willen.

Inmiddels wordt overal in het linkse spectrum gezocht naar nieuwe verbindingen tussen links en groen en naar een ideologische basis die het thema milieu kan bevrijden uit het technische en specialistische denken waarin het de laatste jaren terecht is gekomen.

Kunnen vragen rondom milieu en ecologie het beste benaderd worden als sociale vraagstukken, hebben zij vooral te maken met de economische structuur van de samenleving of is het beter milieu noch met rechts noch met links te verbinden, zodat de kans het grootst is dat het op de politieke agenda blijft?

Met een rondje langs Duitsland, Frankrijk en een beweging van Europese coöperaties inventariseert deze Helling enkele mogelijke combinaties van groen en links.

<<

De foto's voor- en achterin het thema-katern zijn gemaakt door freelance fotograaf Philippe Velez McIntyre, gespecialiseerd in initiatieven waarin cultuur en natuur verbonden worden.
bookout@xs4all.nl.

Ecologie +

Vragen over het milieu hangen altijd samen met sociale vragen – in ecologische problemen draait het in feite om de vrijheid, de toekomst en de ontwikkeling van mensen. Groene partijen zouden dit tot uitgangspunt moeten nemen voor hun visie op milieuvraagstukken.

Het lot van de groene partijen is om verschillende redenen verweven met ecologische vraagstukken. Vanaf hun ontstaansgeschiedenis tot aan hun naamgeving zijn deze partijen verbonden met het onderwerp ecologie. Enquêtes over de vraag met welke onderwerpen zij zich bezig zouden moeten houden spreken duidelijke taal. Dit biedt veel interessante mogelijkheden, maar vraagt tegelijkertijd om opheldering. Aan de ene kant is het belangrijk (vooral tegen de achtergrond van een groeiend maatschappelijk bewustzijn over klimaatverandering) dat het debat over ecologische vraagstukken nieuw leven wordt ingeblazen en een sterkere maatschappelijke dynamiek krijgt. Aan de andere kant kunnen de groene partijen er niet omheen standpunten te formuleren waarin naast de ecologische problematiek ook andere maatschappelijke problemen, zoals sociale uitsluiting en gebrekkig onderwijs, worden aangepakt.

Motivatatie

De groene partijen hebben niet alleen een debat over hun strategie nodig, maar ook een oriëntatiedebat over de motieven en doelen van ecologische politiek. We kunnen alleen dan onze ideeën over ecologische politiek preciseren en aantrekkelijk maken, wanneer we het algemene en diffuse begrip 'waardenoriëntatie' concretiseren en daarmee duidelijk maken welke waarden en maatschappelijke denkbeelden wij in onze politieke concepten willen verwerken.

De ecologische politiek is de afgelopen decennia afgegleden naar een specialistisch en ambtelijk taalgebruik, dat weliswaar nuttig kan zijn, maar de mensen niet meer bereikt. Daarnaast is er sinds de vroege jaren '80 bijna niet meer nagedacht over de kwestie van de normatieve motivering van ecologische politiek. Hoe belangrijk de analyses en theorieën uit de eerste jaren van de ecologische beweging ook geweest mogen zijn, in het licht van vandaag zijn ze niet meer geschikt om de ecologie werkelijk te kunnen omvatten – dit geldt bijvoorbeeld voor de ideeën van Rudolf Bahro, Carl Amery en Ernst Friedrich Schumacher. Doordat zij de 'eigenwaarde van de natuur' tot centraal thema hadden verheven en de autonomiegedachte van de Verlichting verdacht maakten, isoleerden zij het ecologische vraagstuk van sociale kwesties.

Hierdoor werd aan het zicht onttrokken dat het bij ecologie om essentiële vraagstukken gaat rond rechtvaardigheid, zelfbeschikking en de sociale mogelijkheden van de toekomstige samenleving. Doordat ze de ecologische politiek diametraal plaatsten tegenover de moderne aanspraken op 'individualiteit' en 'zelfbeschikking', verloren ze uit het oog dat er een samenhang bestaat tussen ecologie en vrijheid, een begrip dat een grondtoon is van de moderne identiteit.

Natuurlijk zijn er verschillende invalshoeken en beweegredenen bij ecologische vraagstukken te onderscheiden. Deze pluraliteit kan niet worden opgeheven, maar dient in strategische allianties te worden verwerkt. Een groene partij die pretendeert een complete maatschappijvisie te hebben, moet echter wel preciseren vanuit welk normatief perspectief zij ecologische vraagstukken benadert. Ik ben van mening dat de centrale motivatie alleen gelegen kan zijn in het feit dat vanwege de klimaatverandering en de rooibouw op natuurlijke hulpbronnen, elementaire vormen van sociale deelname en individuele kansen voor ontwikkeling in de knel komen. Dat is de eigenlijke reden waarom ecologisch beleid moet worden gerekend tot de speerpunten van de hedendaagse politiek. Dit biedt een grote kans om mensen voor ecologische politiek te interesseren – in hun eigen belang en dat van hun nakomelingen.

Recht en vrijheid

'Milieurechtvaardigheid' moet nog meer dan nu het geval is het referentiepunt worden van de groene politiek. Klimaatbescherming is een essentieel instrument om rechtvaardigheid te bereiken. Dat geldt reeds hier en nu, wereldwijd en onder verschillende generaties. Wie wordt in onze tijd eigenlijk getroffen door de ecologische ontwikkelingen? En wie wordt in de toekomst in zijn/haar bestaansvoorwaarden en levenskansen getroffen? Waar wordt de vrijheid een niet ingeloste belofte als gevolg van de ecologische crisis? Welke concepten zijn daadwerkelijk gunstig voor de perspectieven van de getroffen? Hoe kunnen we slachtoffers van de klimaatverandering schadeloosstellen? Wie verzekert de onverzekerbaren? Wie heeft recht op de opbrengsten van de emissierechten die

emancipatie

afkomstig zijn uit de emissiehandel? En wie kan aanspraak maken op welk deel van het steeds krappere emissiebudget van de planeet? Hoe kunnen de kosten van de overgang naar een klimaatvriendelijke energie-economie rechtvaardig worden verdeeld? Dit zijn de vragen waar we het over moeten hebben als we de ecologische kwestie willen omvormen tot een sociale kwestie. Het gaat erom dat ecologie wordt geplaatst in een context van emancipatoire en op rechtvaardigheid gerichte programma's, die vervolgens worden omgezet in werkbare concepten en uiteindelijk in de echte wereld worden geconcretiseerd.

Juist de klimaatsverandering is een kwestie die al sinds lang kan worden omschreven als een fundamenteel sociaal probleem. De signalen die de laatste tijd uit de wetenschappelijke wereld komen, zijn uiterst zorgwekkend; de klimaatverandering voltrekt zich veel sneller dan lange tijd werd aangenomen, met verstrekende gevolgen voor de menselijke beschaving en haar sociale en emancipatoire verworvenheden. Met enige overdrijving kan men stellen dat het tegenwoordig helemaal niet meer gaat om de natuur – die overleeft het wel – maar om de mensen, hun vrijheid en hun perspectieven in het leven.

Hetzelfde geldt voor het energievraagstuk, dat een basisvoorwaarde vertegenwoordigt voor sociale zekerheid en de kansen van individuele mensen om een normaal leven te leiden. Met de economische opkomst van de nieuwe industrielanden groeit het verbruik van natuurlijke hulpbronnen explosief. Hoe we de energievoorziening voor iedereen veilig kunnen stellen zonder verder bij te dragen aan de klimaatverandering is dan ook een sociaal vraagstuk van de hoogste orde. Dit moet aan de basis liggen van een belastingprogramma dat milieuvriendelijkheid beloont en verspilling van energiebronnen terugdringt. Het moet de basis worden van een energieprogramma waarin veel ruimte is voor energiebesparing, decentraal opgewekte duurzame energie, en zeer weinig ruimte voor nieuwe kolencentrales en energiemonopolisten. Het moet de basis vormen van een economie die efficiënt omgaat met natuurlijke hulpbronnen en milieuvriendelijke productie stimuleert. En het moet de basis worden van een

nieuw technologieprogramma. Het gaat om een ecologisch energiebeleid dat rechtvaardigheid en zelfbeschikking wil bereiken, en niet daartegen mag werken.

Datzelfde geldt voor een mobiliteitsbeleid dat het milieu niet schaadt, en tegelijk aansluit bij het streven naar voortbeweging en kosmopolitische vrijheid. Dit moet de basis zijn van een mobiliteitsconcept dat zich zowel afspeelt op gemeentelijk niveau, als op het niveau van het landelijke en internationale verkeer. Het moet de grondslag vormen voor een verkeersprogramma waarin mobiliteit mogelijk blijft en tegelijk de uitstoot van CO₂ drastisch wordt teruggedrongen.

Sociaal ethos

Het zijn vaak juist de armere landen, met een relatief laag aandeel in de belasting van het milieu, die nu al de grootste sociale prijs betalen voor energiecrises en klimaatverandering. En deze problemen, die nu nog in de 'periferie' zitten, zullen in toenemende mate ook naar onze samenlevingen komen. Uit het oogpunt van een moderne, vrijheidsgerichte linkse beweging zal ecologische politiek, anders dan vaak wordt aangenomen, evenzeer over grenzen moeten spreken, wat met goede argumenten gestaafd zal worden. De grenzen aan de vrijheid van de één liggen bij de vrijheid van de ander. De grenzen aan de vrijheid van vandaag liggen bij de mogelijkheden voor de vrijheid van morgen. Deze inzichten hebben een lange traditie binnen de vrijheidsgerichte rechtvaardigheidstheorie en het is de verdienste van de groene partijen dat zij in het kader worden geplaatst van een rechtvaardigheidsbegrip dat is uitgebreid en nu ook het ecologische vraagstuk omvat.

Ondanks de zeer zwaarwegende betekenis van het ecologische vraagstuk is het niet mogelijk om de maatschappelijke misstanden en uitdagingen van onze tijd adequaat te omvatten vanuit een 'ecologisch centrum'. Omgekeerd is het echter zeer wel mogelijk om de ecologie als een nieuwe en centrale dimensie van sociale vraagstukken op te vatten, die op de agenda is gezet door de groene partijen. Hier wordt naar verwezen met de term *environmental justice*, die als 'milieurechtvaardigheid' dringend in het politieke vocabulaire van Europa moet worden opgenomen. Een grotere bezinning

van de groene partijen op hun sociale ethos zou twee grote voordelen met zich meebrengen: aan de ene kant wordt het groene aspect van niet-ecologische onderwerpen duidelijker, en aan de andere kant krijgt het ecologische vraagstuk – opgevat als sociaal vraagstuk – duidelijk meer perspectief in de maatschappelijke dynamiek en wordt er een groter publiek mee bereikt.

=

Uit het Duits vertaald
door Michiel Nijenhuis.

Les Vacances d

Dankzij de mediacampagne van televisiepresentator Nicolas Hulot kreeg het milieu meer aandacht dan ooit tijdens de Franse presidentsverkiezingen. Wat leverde dit op?

"La terre meurt," zingt Charles Aznavour op zijn dit jaar verschenen nieuwste cd: de aarde sterft, door toedoen van de mens. Een trendy chanson van de inmiddels 83-jarige zanger, want milieubewustzijn is op dit moment erg en vogue in Frankrijk. Maar dat geldt allerminst voor de groene partij Les Verts. Haar kandidaat voor het presidentschap Dominique Voynet haalde op 22 april slechts 1,57 procent van de stemmen, een dieptepunt in de geschiedenis van de partij. Vijf jaar geleden wist Noël Mamère nog meer dan 5 procent van de kiezers te overtuigen en in 1995, toen Voynet zelf voor het eerst meedeed, scoorde de partij een percentage van 3,3. Op het hoogtepunt van haar populariteit, bij de eerste ronde voor de gemeenteraadsverkiezingen van 2001, werd door maar liefst 11,2 procent van de Franse kiezers op Les Verts gestemd. Dat jaar werden er veertig groene burgemeesters verkozen.

Er zijn verschillende verklaringen voor de slechte prestatie van Les Verts. Allereerst is de partij onderling verdeeld. Zo duurde het maanden voordat er eindelijk een kandidaat voor het presidentschap werd gekozen. Voynet haalde het uiteindelijk met een minieme voorsprong op de nummer twee, Yves Cochet. Daarnaast was er het trauma van 2002. Toen kon de extreemrechtse Jean-Marie Le Pen doordringen tot de tweede ronde van de presidentsverkiezingen, omdat onvoldoende (groen)linkse kiezers op de socialistische kandidaat Jospin hadden gestemd. Een deel van het potentiële electoraat van Les Verts heeft ongetwijfeld daarom dit keer al in de eerste ronde een strategische stem uitgebracht op Ségolène Royal. Hierbij zal ook hebben meegespeeld dat Royal een enigszins groen profiel heeft omdat ze begin jaren negentig een jaar lang minister van Milieu is geweest.

Het falen van Les Verts wordt vooral geweten aan het optreden van de immens populaire televisiepresentator Nicolas Hulot. Met zijn succesvolle mediacampagne om het milieu hoger op de politieke agenda te krijgen, maaide hij Les Verts het gras voor de voeten weg.

In Nederland zullen velen bij de naam Hulot onmiddellijk denken aan het alter ego van regisseur/acteur Jacques Tati, de hoofdpersoon in filmklassiekers als 'Les Vacances de Monsieur Hulot' en 'Mon Oncle'. Deze Monsieur Hulot is een vriendelijke, onhandige en eigenzinnige man, die nogal wat moeite heeft om zich aan te passen aan de steeds meer door de techniek gedomineerde moderne tijd. Hij is het (karikaturale) archetype van de groene kiezer, zou je kunnen zeggen.

In Frankrijk is Monsieur Hulot inmiddels in bekendheid overvleugeld door zijn 'nazaat' Nicolas, die op de meest bekeken Franse televisiezender, het commerciële TF1, al sinds jaar en dag natuurprogramma's presenteert. Ook

heeft hij een eigen natuurbeschermingsorganisatie, de 'Fondation Nicolas-Hulot pour la nature et l'homme'. De knappe en mediagenieke Hulot scoorde in januari een derde plaats in de jaarlijkse lijst met populairste Franse persoonlijkheden van het *Journal du Dimanche*, achter de oud-sporters Yannick Noah en Zinedine Zidane. Grappig genoeg is er een soort familieband tussen Nicolas en het filmtypetje Monsieur Hulot. Dat is namelijk vernoemd naar zijn grootvader, die de architect was van een flat waarin Jacques Tati ooit woonde. Wanneer daarin ergens iets stuk was werd er door de huurders altijd gekcherend gezegd: 'We moeten Monsieur Hulot bellen!' Dat is blijven hangen bij Tati, die het blijkaar een pakkende naam vond voor zijn alter ego.

Nicolas Hulot maakt in de zomer van 2006 bekend dat hij zich wil mengen in de Franse presidentsverkiezingen. Hij verwijt de kandidaten van links tot rechts desinteresse voor de klimaatsveranderingen en andere milieuonderwerpen. Hulot wil daar met een eigen campagne meer aandacht voor vragen en sluit niet uit dat hij daartoe zichzelf kandidaat zal stellen, al hoopt hij dat dat niet nodig zal zijn. Hoewel TF1 Hulot's natuurprogramma tijdelijk stopzet vanwege zijn politieke interventie, is hij tijdens zijn 'vakantie' in de maanden die volgen niet uit de media weg te branden.

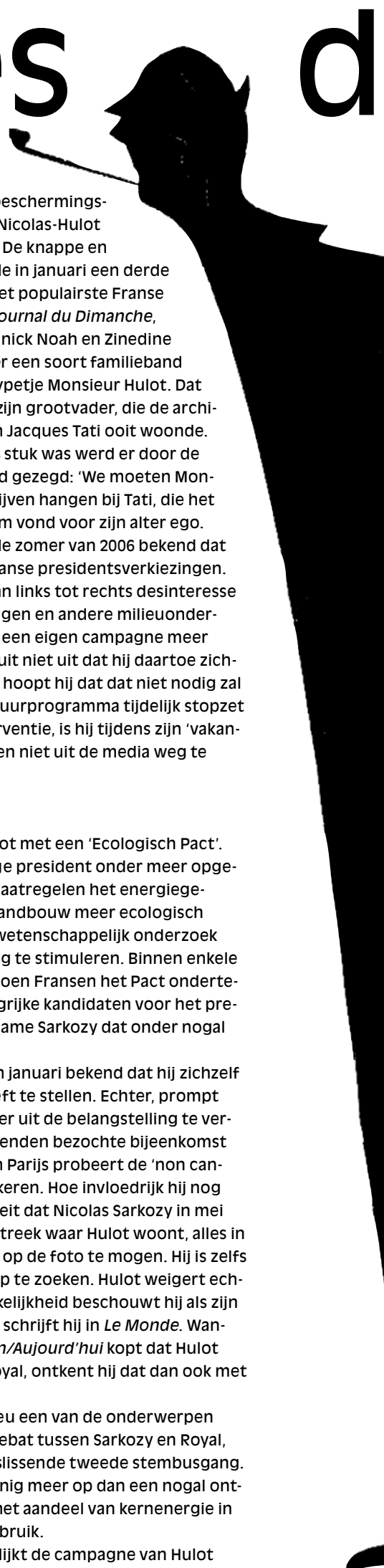
Ecologisch Pact

In november 2006 komt Hulot met een 'Ecologisch Pact'. Hierin wordt de toekomstige president onder meer opgeroepen om met belastingmaatregelen het energieverbruik terug te dringen, de landbouw meer ecologisch verantwoord te maken en wetenschappelijk onderzoek naar duurzame ontwikkeling te stimuleren. Binnen enkele weken hebben een half miljoen Fransen het Pact ondertekend, waaronder alle belangrijke kandidaten voor het presidentschap – al doet met name Sarkozy dat onder nogal wat voorbehoud.

Tevreden maakt Hulot in januari bekend dat hij zichzelf nu niet meer kandidaat hoeft te stellen. Echter, prompt dreigt het milieu hierna weer uit de belangstelling te verdwijnen. Met een door duizenden bezochte bijeenkomst op de Place du Trocadéro in Parijs probeert de 'non candidat' eind maart het tij te keren. Hoe invloedrijk hij nog steeds is, blijkt wel uit het feit dat Nicolas Sarkozy in mei tijdens een bezoek aan de streek waar Hulot woont, alles in het werk stelt om met hem op de foto te mogen. Hij is zelfs bereid hem daartoe thuis op te zoeken. Hulot weigert echter pertinent. Zijn onafhankelijkheid beschouwt hij als zijn belangrijkste gereedschap, schrijft hij in *Le Monde*. Wanneer het dagblad *Le Parisien/Aujourd'hui* kopt dat Hulot een voorkeur heeft voor Royal, ontkent hij dat dan ook met klem.

Dankzij Hulot is het milieu een van de onderwerpen tijdens het grote televisiedebat tussen Sarkozy en Royal, een paar dagen voor de beslissende tweede stembusgang. Al levert dit uiteindelijk weinig meer op dan een nogal ontlusterend gesteggel over het aandeel van kernenergie in het Franse elektriciteitsverbruik.

Ook na de verkiezingen lijkt de campagne van Hulot

e Nicolas Hulot

vruchten af te werpen. In zijn overwinningstoespraak op zondagavond 6 mei roept Sarkozy de Amerikanen op om mee te doen in de strijd tegen de opwarming van de aarde en daarin zelfs het voortouw te nemen.

Voor hemzelf zal het een hoge prioriteit krijgen, zo verzekert hij Nicolas Hulot, die hij nog voor zijn installatie uitnodigt voor overleg. Na afloop meldt deze aan de pers dat er in de nieuwe regering een overkoepelende 'superminister' voor milieu, verkeer en energie komt, zoals hij altijd bepleit heeft. Weliswaar wordt dit niet een vice-premier die alle wetten kan toetsen op hun ecologische effecten, zoals Hulot wil, maar het zal wel de op één na belangrijkste minister in het kabinet zijn. Bovendien blijkt een paar dagen later dat een zeer ervaren politicus de post gaat bezetten: oud-premier Alain Juppé. Verder kondigt de nieuwgekozen president aan dat hij in het najaar een 'Grenelle van het milieu' wil organiseren, waarmee hij verwijst naar een historisch overleg in mei 1968 tussen regering, werknemers en werkgevers op het Ministerie van Arbeid in de Rue Grenelle.

Verdeeldheid

Eind goed al goed, zou je bijna zeggen, ware het niet dat de nieuwe superminister zijn karwei nog moet beginnen. En Les Verts, die hebben er intussen nog nooit zo slecht voor gestaan...

Zo'n tien jaar geleden ging het die partij nog voor de wind. De groenen traden toe tot de linkse regering-Jospin, waarin eerst Dominique Voynet en daarna Yves Cochet redelijk geslaagde ministers van Milieu waren. Het succes werd bezegeld met enkele mooie verkiezingsoverwinningen. Maar na de presidentsverkiezingen van 2002 ging het mis. De altijd al wat stuurloze en lichtelijk anarchistisch aangelegde partij is sindsdien vooral in het nieuws gekomen vanwege onderling geruzie.

Het optreden van Nicolas Hulot heeft alleen maar voor nieuwe verdeeldheid gezorgd. In *Libération* roepen de groene Europarlementariërs Jean-Luc Bennahmias, Marie-Anne Isler Béguin en Marie-Hélène Aubert begin 2007 hun partijgenoten op om zich achter de populaire Hulot te scharen. Hun oproep vindt echter weinig weerklank binnen de partij, evenmin als eerder de poging van een aantal linkse leden om de radicale antiglobalist José Bové als presidentskandidaat te adopteren.

Wel doet de groene kandidaat voor het presidentschap Dominique Voynet voorzichtige pogingen om mee te liften met het succes van Hulot. In een verkiezingsbrochure staan lovende uitspraken van de televisiepresenter aan haar adres - hij prijst haar standvastigheid en moed. Dit gelonk naar Hulot komt Voynet weer op kritiek te staan van haar prominente partijgenoot Noël Mamère. Voynet verloochent volgens hem zichzelf, door 'pathetisch' naar complimentjes te vissen bij Hulot. Die is volgens Mamère enerzijds schatplichtig aan het gedachtegoed van de groenen, maar berokkent tegelijkertijd de partij grote schade door het onderwerp milieu te depolitiseren. "Laat hem ophouden ons wijs te maken

dat de handtekening van Sarkozy onder het Ecologisch Pact net zoveel waard is als die van Voynet," aldus Mamère in april op de televisiezender Canal+. Wanneer de kiezer de indruk krijgt dat milieuproblematiek geen politiek strijdpunt meer is, dan is er weinig reden meer om op Les Verts te stemmen.

Volgens Mamère is het milieu een typisch links onderwerp, zo zegt hij in de *Nouvel Observateur*, omdat het te maken heeft met "mensenrechten, de herverdeling van rijkdommen en onrechtvaardigheid in de Noord-Zuid verhouding". Daar tegenover staan volgens hem de "verdedigers van liberalisme en groei tegen elke prijs." Anderen grijpen het succes van Hulot juist aan om Les Verts te verwijten dat ze zich de afgelopen jaren teveel links hebben geprofileerd en te weinig op milieuonderwerpen.

Ghettoïseren

Nicolas Hulot lijkt zich soms wat ongemakkelijk te voelen, wanneer hij het over Les Verts heeft. De lage score voor Dominique Voynet in de eerste ronde noemt hij onrechtvaardig, de partij verdient volgens hem een meer welwillend gehoor. Ook benadrukt hij dat zijn onafhankelijkheid niet verward moet worden met onverschilligheid. In *Le Monde* van 4 mei schrijft hij dat zowel Ségolène Royal als Nicolas Sarkozy staan voor kwantitatieve groei van de productie, consumptie en transport, wat botst met het ecologische keerpunt dat hij zelf wil bewerkstelligen. Er zal op een andere manier geproduceerd, geconsumeerd en getransporteerd moeten worden, vindt hij, en daartoe wil Hulot een maatschappelijk debat op gang brengen en houden. Hoezeer Hulot inhoudelijk ook vaak op één lijn zit met Les Verts, hij weigert pertinent de partij te ondersteunen. In een interview met dezelfde *Le Monde* legt hij op 22 januari uit dat hij dan het risico zou nemen het onderwerp opnieuw te 'ghettoïseren', terwijl hij het juist in alle politieke partijen wil verankeren. Hulot zegt mensen bewust te willen maken van de problematiek, in plaats van ze een schuldgevoel aan te praten.

Hoe Les Verts zich de komende tijd zullen ontwikkelen is onzeker. In 1984 opgericht als een tamelijk rechtse groene partij en in de jaren negentig steeds verder opgeschoven naar links, is de partij nu wellicht opnieuw op een keerpunt beland. Nicolas Hulot zal ongetwijfeld doorgaan op de ingeslagen weg: proberen politici van links tot rechts te stimuleren tot een ambitieuze aanpak van ecologische problemen. Hij heeft aangekondigd een 'observatorium' te zullen creëren om het regeringsbeleid op milieueffecten te toetsen. Maar vooral zal Hulot weer televisieprogramma's gaan maken. Toen president Chirac, die voordien niet bepaald bekend stond om zijn milieubewustzijn, enkele jaren geleden ineens ging pleiten voor het opnemen van groene grondrechten in de Franse grondwet, was dat naar verluidt omdat hij onder de indruk was van Hulot's programma's. De televisiemaker was de afgelopen jaren regelmatig te gast in het presidentieel Elysée-paleis, waar vriend Jacques en hij elkaar tenslotte zelfs tutoyeerden.

Op 17 mei was Hulot's programma 'Ushaïa Nature' voor het eerst sinds zijn lange vakantie weer op televisie. Er keken 7.368.400 mensen naar, ongeveer eenderde van het totale aantal Franse televisiekijkers die avond.

Longo mai: eco

In de Europese coöperaties van Longo mai worden milieuvragen ingebed in ideeën over rechtvaardige verhoudingen. Alle activiteiten staan in het perspectief van een fundamenteel andere samenleving.

Longo mai – een oude provençaalse groet die ‘lang leven’ of ‘lange weg’ betekent – is een beweging van tien coöperaties in Europa (en een dorpje in Costa Rica). Er leven zo’n tweehonderd volwassenen en ongeveer honderd kinderen en jongeren.

Het milieu stond nooit voorop bij de in 1973 opgerichte beweging. Longo mai is in de eerste plaats een politieke beweging. De coöperaties verbouwen wel voedsel voor het eigen levensonderhoud, maar werven ook fondsen voor ondermeer acties voor vluchtelingen en migranten en de organisatie van discussiefora over politieke onderwerpen, zoals in 1990 over de toekomst van Europa na de val van de Berlijnse muur. Tijdens de oorlog in Bosnië zette Longo mai een journalistennetwerk op om onafhankelijke informatie te garanderen.

Ondanks dit ‘primaat van de politiek’ werken de coöperaties zoveel mogelijk op ecologisch verantwoorde wijze en produceren ze biologische producten. De vraag is nu: hoe is de verhouding tussen de politieke betrokkenheid en de ecologische werkwijze? Of met andere woorden: welke visie heeft Longo mai op de combinatie links en groen?

Longo mai is geboren uit twee linkse groepen. De eerste is Spartakus uit Oostenrijk, opgericht door een groep jongeren die als afdeling van de communistische partij met ludieke acties aandacht vroegen voor misstanden in tuchthuizen, maar in 1970 uit de partij traden omdat ze deze te star en dogmatisch vonden. Ook later blijft Longo mai wars van alle ‘ismes’. Spartakus krijgt het enerzijds aan de stok met extreemrechtse jongeren en anderszijds met de politie, die hen ervan beschuldigt sympathisanten van de Duitse Baader-Meinhofgroep te zijn, hoewel Spartakus niet gewelddadig is. De Oostenrijkse grond wordt de jongeren te heet onder de voeten; zij vertrekken naar Zwitserland en sluiten zich hier aan bij een andere groep.

Hydra is ontstaan uit de studentenbeweging van 1968; zij zet zich ondermeer in voor

de rechten van stagiaires in bedrijven, bijvoorbeeld door het organiseren van stakingen. Ook voert Hydra actie tegen vreemdelingenhaat met de slogan ‘Niet deloedgolf van vreemdelingen bedreigt Zwitserland, maar deloedgolf van domheid’.

De jongeren vinden elkaar in hun streven het politieke en persoonlijke met elkaar te verbinden. In Europa neemt de werkloosheid toe en klinkt overal protest tegen de gevestigde orde. De activisten constateren dat de politiek actieve jongeren in de steden worden gecriminaliseerd, zoals ook Spartakus al had ondervonden. Velen vluchten in drugs, waar de jonge activisten niets van moet hebben, net zomin als ze heil zien in de gewelddadige actiemethodes van bijvoorbeeld de RAF. Aan de andere kant hebben ze evenmin sympathie voor degenen die alle politieke actie achter zich laten, de steden verlaten en zich terugtrekken in een terug-naar-de-natuur filosofie.

Pionieren

Spartakus en Hydra zoeken een derde weg: geïnspireerd door de 19e eeuwse utopisten en vroege socialisten ontwerpen ze een plan om vrijzones op te zetten in de marginale berggebieden van Europa. Hier kan de eigen sociale utopie vorm krijgen en heeft men tegelijk een uitvalsbasis voor politieke acties. Tijdens een bijeenkomst met jongeren uit tien landen in Bazel wordt in 1972 besloten tot het opzetten van Europese pionierdorpen.

Met het verwerven van een oude boerderij en 300 hectare in de Franse Provence is de eerste coöperatie een feit. De jonge pioniers hebben weinig op met de ecologische beweging: macrobioten en wietrokkende hippies beschouwen ze als navelstaarders. Maar in plaats van zich bezig te houden met ideologische schermutselingen werken de jongeren van Longomai liever concreet aan hun eigen toekomstvisioen.

Veel jongeren komen langs en sommige blijven. Nieuwe coöperaties ontstaan

logie en economie

in de loop der jaren in Frankrijk, Oostenrijk, Zwitserland en het voormalige Oost-Duitsland. Elke coöperatie neemt zijn eigen besluiten, maar men komt regelmatig bij elkaar om beslissingen te nemen die de hele beweging betreffen. Een formele hiërarchie is er niet; de enige (ongeschreven) regel is dat besluiten gezamenlijk genomen worden en dat het eigendom collectief is. Niemand krijgt loon; er is een gemeenschappelijke kas. Tussen de coöperaties is veel contact; de reizen tussen coöperaties zijn een belangrijk onderdeel van het leven in Longo maï. Ook verhuizen mensen regelmatig van de ene naar de andere coöperatie.

De pioniers raken steeds meer vertrouwd met de vragen en problemen van de Europese marginale landelijke gebieden waar zij zich hebben gevestigd. In de loop der jaren ontwikkelt Longo maï een eigen ecologische visie.

Ontspannen economie

Trouw als zij zijn aan de eigen politieke uitgangspunten, verwerpen de jongeren van Longo maï vanaf het begin de industriële landbouw, gebaseerd op monocultuur en export, omdat deze boeren afhankelijk maakt van handelaars in zaadgoed, kunstmest en landbouwmachines en hen vaak diep in de schulden stort. Dit leidt tot een uittocht van boeren en vooral van hun kinderen uit de landelijke gebieden, met name de berggebieden, waardoor de kleinschalige plattelandsstructuur verloren gaat en daarmee de onafhankelijkheid en de kennis van grote bevolkingsgroepen. In de derde wereld leidt het huidige landbouwsysteem tot onrecht en hongersnood.

Volgens Longo maï is het enige mogelijke antwoord op dit systeem: de wereldwijde ontwikkeling van micro-economische netwerken, gecontroleerd door de producenten zelf. Iedere regio kan zichzelf ontwikkelen op basis van het trio landbouw, veeteelt en ambachtelijke nijverheid. Ruilhandel tussen de regio's en toerisme kunnen de inkomsten

aanvullen. Het gaat er om de productielijn van het begin tot het einde in eigen hand te houden.

In Longo maï is dit al vroeg in de praktijk gebracht. Met kudde schapen – van oudsher de basis van de lokale economie in berggebieden – trekken de jongeren zomers door de bergen. In de Franse Alpen verwerft Longo maï een oude spinnerij, waar de wol wordt verwerkt tot kleding en dekens. Deze worden in de eigen winkel bij de spinnerij verkocht, op markten en via correspondentie. De hele productielijn is in eigen handen. Hetzelfde gebeurt inmiddels op het gebied van hout, wijn en groente en fruit.

In 1978 sticht Longo maï een 'Europees landfonds', waarin de grond van de eigen coöperaties is ondergebracht en dat zich ten doel stelt de ontvolking van de Europese berggebieden tegen te gaan. Zo heeft Longo maï bijgedragen aan de stichting van onafhankelijke coöperaties in Hongarije, Oost-Duitsland, België en Spanje. Na de grote branden in 1979 worden ook voorstellen uitgewerkt voor het onderhoud van de Franse bossen, die veelal in slechte staat verkeren. Frankrijk verwaarloost de eigen bossen, die een kwart van het land bedekken, maar importeert al zijn meubels uit het buitenland. Een absurditeit.

In Nederland grazen overal schapen op de dijken; zij dragen bij aan het onderhoud van deze moeilijk bij te houden plekken. In de duingebieden is sinds kort een oude gewoonte weer in ere hersteld: kuddes geiten helpen om de overwoekering van heide te voorkomen. Longo maï propageert deze manier van landschapsonderhoud sinds lang. In 1982 bijvoorbeeld lag in Frankrijk al 4 miljoen hectare land braak en sindsdien is dit alleen maar toegenomen. 'Moeilijke' en dus onrendabele gebieden worden aan hun lot overgelaten, met erosie, branden en andere problemen als gevolg. Frankrijk importeert intussen grote hoeveelheden schapenvlees, terwijl de traditionele schapenfok verdwijnt.

Met de herinvoering van schaapskuddes in marginale gebieden snijdt het mes aan twee kanten: het landschap wordt beter beheerd en er wordt zinvol werk gecreëerd voor jonge werklozen. Door middel van een 'schapenbank' maakt Longo maï het jonge herders mogelijk een eigen kudde te beginnen. De bank leent schapen en rammen uit, die worden teruggegeven wanneer de nieuwe kudde groot genoeg is.

Met behulp van deze en andere, vergelijkbare projecten wil Longo maï vergeten bergtradities en praktische boerenwijsheid aan de vergetelheid ontrukken en zo een meer ontspannen landelijke economie mogelijk maken.

Nieuwe projecten

Longo maï bestaat inmiddels 34 jaar. Het is één van de zeer weinige bewegingen uit het begin van de jaren zeventig die de tand des tijds hebben doorstaan. Ongetwijfeld heeft dit te maken met de capaciteit om te veranderen en in te spelen op politieke en maatschappelijke ontwikkelingen. Het overzicht van politieke activiteiten laat dit zien, maar het geldt ook voor vele veranderingen die hebben plaatsgevonden in de coöperaties. Maar continuïteit is er ook, namelijk het leven volgens een anarchistisch model waar autonomie en zelfbestuur voorop staan. En nog altijd kiezen jongeren voor het leven in Longo maï. Deze jongeren hebben een afkeer van de kapitalistische maatschappij en zijn op zoek naar andere samenlevingsvormen. In de coöperaties kunnen zij hun idealen over een samenleving zonder hiërarchie, zonder geld en concurrentie praktisch vorm geven.

In verschillende ecologische projecten komen de ideeën van Longo maï samen. Bijvoorbeeld waar het gaat om autonomie op het gebied van energie. De wolspinnerij in Chantemerle wekt al sinds 1976 zelf stroom op met behulp van een kleine turbine in de beek naast het huis. De eigen machines lopen op deze stroom, net als de eigen verwarming. Helaas is het niet gelukt een

overeenkomst te sluiten om het surplus in het Franse elektriciteitsnet te sluizen. Ook de coöperatie de Montois in de Zwitserse Jura heeft een kleine waterkrachtcentrale geïnstalleerd. Hier lukte het wel om tweedeede deel van de elektriciteit, die de boerderij zelf niet gebruikt, in het publieke net te laten stromen. Daarnaast heeft de boerderij zonnepanelen op het dak die voor warm water zorgen.

De coöperatie in Mecklenburg in de voormalige DDR, waar 16 volwassenen en 9 kinderen wonen, heeft de noodzakelijke verbouwing op ecologisch verantwoorde wijze aangepakt. Dit is niet alleen zichtbaar in de bouw van zonnepanelen op het dak, maar ook in de bouw als zodanig. Die is energiezuinig, zoveel mogelijk met materiaal dat in de regio voorhanden is en met zo eenvoudig mogelijke technieken, zodat iedereen aan het werk kan bijdragen.

Ook de andere coöperaties van Longo mai experimenteren veel op dit terrein. In de Provence zijn huizen gebouwd van stro, van hout, van ongebakken steen enzovoort. Iemand die er na 35 jaar genoeg van had in een caravan te wonen – men kampt in Longo mai voortdurend met ruimtegebrek – bouwde een huis van hout, leem en stro. Het bleek er aangenaam toeven. Het huis is zo goed geïsoleerd dat het er koel is tijdens de hete zomers wanneer het buiten 35 graden is. Longo mai verenigt graag het praktische en nuttige met het aangename.

Zaden zonder grenzen

Het graan dat op de coöperaties wordt verbouwd, was in voorgaande jaren bestemd als veevoer. De laatste tijd wordt het ook weer gebruikt voor het eigen dagelijks brood. Dit heeft te maken met de toename van geïndustrialiseerde, eenzijdige graansoorten op de markt, die ontwikkeld zijn om een hoog rendement te leveren en een gemakkelijke verwerking te garanderen. Dit graan is vatbaarder voor ziektes en van inferieure kwaliteit. Zo wordt de in Europa toenemende

glutenallergie nogal eens toegeschreven aan het gebruik van deze graansoorten. En in tegenstelling tot deze meermaals gekruiste graansoorten kunnen de korrels van de 'oude' graansoorten het volgende jaar weer gezaaid worden, zodat geen afhankelijkheid van zaadhandelaars ontstaat.

Dit verhaal gaat ook op bij de teelt van groenten en peulvruchten. Longo mai houdt zich sinds 2004 bezig met de productie van 'oude' zaden. Bij kleine boeren en tuinders is nog sprake van een biodiversiteit, die in de geïndustrialiseerde agrarische sector dreigt te verdwijnen. Longo mai verzet zich tegen de uniformisering van landbouwgewassen en draagt bij aan het behoud van vele oude plantenrassen. Samen met de stichting Kokopelli die zich inzet voor biodiversiteit (de naam is ontleend aan een mythische figuur, een vruchtbaarheidsgod die meestal wordt afgebeeld als een fluitspeler met een bochel, symbool van een zak met zaden) organiseert de coöperatie in de Provence cursussen voor de productie van zaden. Onder de titel 'zaden zonder grenzen' worden ook elders in de wereld activiteiten ondernomen. Longo mai ondersteunt Kokopelli, ondermeer door de stichting meer bekendheid te geven in andere Europese landen.

Groene politiek

Ecologie heeft in Longo mai allang niet meer het imago van navelstaarderij: het wordt beschouwd als een politieke aangelegenheid die grote prioriteit verdient. Op het spel staan de organisatie van onze hele landbouw- en voedselindustrie en het landshapsbeheer, kortom de economische structuur van de samenleving.

De benadering van 'groene vragen' moet echter niet gericht zijn op technische oplossingen, zoals bijvoorbeeld gebeurt in de film van Al Gore of bij verschillende 'groene' bewegingen. In plaats daarvan moeten er voorstellen worden gedaan voor structurele verandering van het economische systeem. Grote multinationals kunnen immers

gemakkelijk biologische groente leveren door deze op grote schaal te produceren en daarbij gebruik te maken van onderbetaalde werknemers, vaak illegale migranten, die onder zeer slechte omstandigheden moeten leven, zoals bijvoorbeeld in de grote kassen in het Zuid-Spaanse El Ejido en in het Westland in Nederland. We schieten er weinig mee op wanneer arme kleine boeren in de derde wereld geen voedsel voor hun lokale gemeenschap meer kunnen verbouwen doordat grote bedrijven hun grond in beslag nemen om 'schone' biobrandstof te produceren voor onze auto's. Na de alarmerende berichten over de opwarming van de aarde kunnen we dan ook nog een toename van hongersnoden verwachten.

Longo mai is daarom van mening dat de ecologische vragen niet kunnen worden opgelost zonder diepingrijpende sociaal-economische veranderingen. Een ecologie die niet alleen de natuur, maar ook de mens respecteert, is noodzakelijkerwijze anti-kapitalistisch.

=

Dit artikel is de door Erica Meijers vertaalde en bewerkte versie van 'Longo mai, un projet écologique?', dat eerder verscheen in Refractions, recherches et expressions anarchistes, nr. 18 (mei 2007). Zie <http://refractions.plusloin.org>.

LITERATUUR & WEBSITES

- Beatriz Graf, *Longo mai – Revolte und Utopie nach '68. Gesellschaftskritik und selbstverwaltetes Leben in den Europäischen Kooperativen*, Thesis Verlag 2005. (Binnenkort geeft Longo mai een Nederlandse vertaling van dit boek uit, informatie bij de redactie.)
- Luc Willele, *Longo Mai 20 ans d'utopie communautaire*, Paris 1995.
- Le goût amer de nos fruits et légumes/ Bittere Ernte*, Europees Burgerforum / l'Association pour un nouveau développement, Limans / Basel / Corenc, 2002.
- www.omslag.nl/longomai/
- www.kokopelli.asso.fr

ARDECHE

Naka Ramanoelina doet er in de Franse Ardèche alles aan om de wilde appel- en perenboomgaarden te behouden. Met zo'n twintig mensen probeert hij de oude variaties die hier groeien te beschermen en projectontwikkelaars op een afstand te houden. Hulp bij de oogst is welkom.

Naka Ramanoelina, Assc. Avril
7 Av. de Serre 07200 Aubenas, Frankrijk

KENNEDYLAAN

De Wilde Tuin aan de Kennedylaan in Heerenveen begon eind jaren zestig naar de filosofie van Louis le Roy en beleefde in 2005 een herstart. Op de grens van cultuur en natuur dragen buurtbewoners, werkzoekenden en kinderen bij aan het ontstaan van speelse chaos in een strakke gecontroleerde omgeving.

www.stichtingtijd.nl

Shervin Nekuee

— De nieuwe dialectiek

Heinrich Heine, poëet en romanticus, tijdgenoot en zo nu en dan ook bondgenoot van Karl Marx, zei eens het volgende over de grote queeste die onze geschiedenis is: “De historie is een sfinx, zij zoekt haar afgrond zodra haar mysterie opgelost is.”

De geschiedenis van de revolte van Nederlandse burgers tegen beroepspolitici, naïeve multi-culturalisten en een zielloos Europa is nog heel vers en beslist niet opgelost. De Sfinx is springlevend en zweeft als een nachtmerrrie boven de hoofden van de beroepspolitici, die nog altijd met lege handen staan.

Begrijpelijk, om de geschiedenis te kunnen duiden is denktijd en bezinning nodig. Dat is een schaars goed in een tijd waarin de heftige politieke turbulentie en de vluchtige mediacultuur nauwelijks de ruimte en stilte gunnen die nodig is om de beide politieke voeten op de grond te kunnen zetten.

De hoeders van het collectivisme, CDA, Christen Unie en SP zitten in de lift. Aan de links progressieve kant van het politiek spectrum vallen daarentegen harde klappen. D66 bestaat nog amper. De partij van Wouter Bos – want dat is wat de PvdA de afgelopen jaren is geworden: de achterban van een éénpolig politiek monster – zakt in elkaar, nu de jonge held een vertwijfelde controlefreak blijkt te zijn. GroenLinks weet geen antwoord op de breed gedeelde vraag onder de kiezers naar meer verbondenheid. Bij gebrek daaraan neemt de partij genoegen met een minuscule defensieve rol als hoeder der vrije individuen tegenover het gevaar van het collectief en het offensief van fatsoenrakers.

Waar blijft de linkse, progressieve moed om zichzelf opnieuw uit te vinden en met een eigen antwoord op de communistische uitdaging te komen? In een Volkskrantartikel (21 april j.l.) trof ik een citaat van Bart Snels, directeur van het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks. Het is wat mij betreft exemplarisch voor wat er mis is met GroenLinks anno 2007. “Nederland was progressief in de jaren negentig. Maar toen kwam elf september 2001, de moorden op Fortuyn en Van Gogh. Nederland is daardoor teruggeworpen”, aldus Snels.

Het is een compacte verklaring voor wat er in afgelopen jaren gebeurd is. En het is een verklaring die ik vaker in hoge GroenLinks kringen te horen heb gekregen. Het is een verontrustend gemakzuchtige wijze van interpreteren van de recente geschiedenis. Het neigt naar fatalisme en werkt eerder verlamdend dan motiverend. Snels, en met hem velen binnen GroenLinks, weigeren door te denken over de fundamentele stroom op wiens golven Fortuyn opkwam en Van Gogh onderging.

Wat maakte van Fortuyn een historische figuur? Het is te veel eer om zijn impact aan zijn mediagenieke houding of aan zijn zijden stropdassen toe te schrijven. Waarom kwam de elfde september politiek zo verschrikkelijk hard aan in Nederland, veel harder dan bij onze burens in België? Welke historische dynamiek, welke opborrelende dialectiek was al een tijd geruisloos gaande? Welke oorzakelijke monsters lagen te loeren die in elf september, Pim

Fortuyn en de dorpsgek van Gogh hun aanleiding vonden om bovengronds te komen? Het zijn vragen tot welke Snels en de GroenLinks zich niet weten te verhouden. Men hoopt stilletjes dat het ‘bekrompen gemeenschapsgedoe’ van zelf over zal gaan. Ook dat is iets dat je vaak binnen GroenLinks hoort.

Het is een ijdele hoop. De zogenaamd progressieve jaren – althans, als je vrijheid, blijheid en naïef geloof in de wonderen van de markt progressief kunt noemen – komen niet terug. Links progressief Nederland heeft het tamelijk goed gedaan zolang de politiek zich afspeelde binnen de dialectische arena van arbeid tegenover kapitaal en solidariteit tegenover welvaart.

Linkse progressieve mensen zijn nu uitgedaagd om hun progressieve geest op nieuwe vragen te richten. Juist bij een progressieve politiek hoort het innoverend omgaan met nieuwe uitdagingen. Daar is op dit moment weinig van te merken onder het GroenLinkse elite korps.

Ze moeten uit hun luie stoel komen en de dialectiek waarmee de nieuwe eeuw ons heeft geconfronteerd recht in de ogen kijken. Ik heb het over de dialectiek tussen globalisering en gemeenschapszin, tussen consumptiementaliteit en behoefte aan moraal. Tussen zorgethiek en verlangen naar ongedwongenheid. Het zijn botsingen die zich concentreren rondom een paradoxaal verlangen dat zowel de hang naar een duidelijke identiteit behelst als ook de behoefte aan een brede horizon; het gaat om volledige vrijheid als ook het gevoel van verbondenheid, om werelds zijn en tegelijkertijd knus willen leven.

De taak van goede politici is niet om het verlangen van zijn kiezers tot een onmogelijkheid te verklaren, maar om mogelijke uitkomsten aan te reiken, met andere woorden: de juiste synthese.

=

Barack

Kan de Afrikaans-Amerikaanse presidentskandidaat Barack Obama een leider worden zoals Martin Luther King dat was? Peter Matthews houdt het voor mogelijk, maar alleen wanneer Obama meer wil zijn dan een politicus die president wil worden.

door PETER MATTHEWS

Afrikaans-Amerikaanse predikant en journalist.

Werkt aan een proefschrift over Martin Luther King.

“Onze hoop op een creatief leven in dit wereldhuis dat we hebben geërfd, valt of staat met ons vermogen ons opnieuw bewust te worden van het morele doel van ons leven, zowel persoonlijk als voor wat betreft de sociale gerechtigheid. Zonder deze spirituele en morele waakzaamheid zullen we onszelf vernietigen in het misbruiken van onze eigen instrumenten.”

Dr. Martin L. King, Jr.
'Where Do We Go From Here'
(1967)

Sinds de Amerikaanse Afrikanen meer dan 400 jaar geleden onder dwang over de oceaan werden gebracht, kent hun strijd voor vrijheid twee soorten leiderschap, waartussen een constante spanning bestaat. In de geschiedenis van de moderne zwarte vrijheidsbewegingen in Amerika botst charismatisch leiderschap dat een grote massa aanspreekt steeds weer met een activisme aan de basis, waarin het gaat om de strijd voor de belangen van lokale zwarte gemeenschappen. Deze modellen van leiderschap zijn net zo Amerikaans als appeltaart en basketbal.

Het verschijnen van Barack Obama op het toneel van de Amerikaanse presidentscampagnes roept de vraag op welk type leider Obama is. Ik waag de stelling dat Barack Obama de mogelijkheid in zich draagt om beide modellen in zich te verenigen. En dat hij daartoe ook de middelen heeft. Twintigste eeuwse zwarte leiders als W.E.B. Dubois, Marcus Garvey, Malcolm X en Martin Luther King hadden die middelen niet, noch de tijd om een weg te zoeken waarop de verschillende modellen van leiderschap bij elkaar gebracht zouden kunnen worden.

Er zijn redenen genoeg om aan te nemen dat ook Obama dit niet zal lukken. Er is zelfs aanleiding om aan het succes van zijn eigen missie – president worden van de Verenigde Staten – te twijfelen. Zwarte leiders in Amerika liepen steeds weer tegen een muur van racisme. Malcolm X en Martin Luther King werden vermoord. Nog altijd leeft 1 op de 5 zwarte kinderen in armoede en komt 1 op de 3 Afrikaans-Amerikaanse mannen met justitie in aanraking. In slechts 3 van 10 Afrikaans-Amerikaanse families zijn beide ouders aanwezig. Werkende zwarte vrouwen verdienen gemiddeld eenderde van wat hun witte mannelijke collega's met dezelfde opleiding en werkervaring verdienen. De Afrikaans-Amerikaanse gemeenschap is nog altijd generaties verwijderd van gelijkheid. Een zwarte president zou in deze context zeker tot de verbeelding spreken. Maar het is de vraag of Afrikaanse Amerikanen nog in het Amerikaanse sprookje kunnen geloven.

Superheld

Toch wekt Barack Obama hoop. Hij heeft laten zien dat hij een charismatisch leider is die het grote publiek aanspreekt. Hij zou ook de leider kunnen zijn die in de lokale zwarte gemeenschappen verlichting brengt. Hij werkte in achterstandswijken, hij onderwees recht, hij is een succesvol

auteur en lid van de Senaat. Als zoon van een Afrikaanse vader uit Kenia en een witte moeder uit Kansas heeft hij het nu al ver geschopt. Anecdotes uit zijn levensverhaal passen naadloos in de typisch Amerikaanse legende: toen Obama in 2000 een auto wilde huren tijdens zijn campagne om verkozen te worden in het Huis van afgevaardigden, werd zijn creditcard geweigerd, maar vier jaar later was hij de belangrijkste spreker op de nationale conventie van de Democratische Partij. De acteur Will Smith heeft al gesolliciteerd naar de rol van Obama in een film die gemaakt zou moeten worden door Dream Work Productions. Jeffrey Katzenberg van Dreamwork heeft zijn portemonnee al getrokken, zo gaat het gerucht. Barack Obama heeft met zijn grote intelligentie, zijn aanstekelijke charisma, zijn universitaire diploma's en niet te vergeten zijn twee mooie dochters en vrouw een hoog Bill Cosby –gehalte.

Afrikaanse Amerikanen hebben anno 2007 echter meer nodig dan een filmrijpe superheld. Om een einde te maken aan de armoede en het racisme, die diep verankerd zijn in de Amerikaanse samenleving, is het niet genoeg om een individuele zwarte belichaming van het Amerikaanse sprookje te zijn. Als Barack Obama een authentiek leider wil worden van de Afrikaans-Amerikaanse gemeenschap, dan zal hij moeten laten zien dat hij tot meer in staat is dan mooie woorden.

Zwarte Amerikanen willen zich maar al te graag met Obama identificeren. In een context waar het een dagelijkse routine is om met je rug tegen de muur te staan, bestaat een dringende behoefte aan voorbeelden van Afrikaanse Amerikanen die een ander, beter leven is gelukt. Maar om werkelijk betekenis te krijgen voor de zwarte gemeenschap moet Obama laten zien dat het hem niet alleen te doen is om zijn persoonlijke succes, maar dat hij zich deel voelt van de Afrikaans-Amerikaanse gemeenschap. Martin Luther King deed dat als geen ander. Het ging hem niet om zijn eigen succes en juist daarom kon hij een moreel leider zijn. Zijn leiderschap werd gedragen door zijn visie - de 'droom' van een ander Amerika - die diepe menselijke verlangens wist te mobiliseren.

Het is de vraag of Obama daartoe in staat is. Neemt hij de steun van de zwarte gemeenschap werkelijk serieus? Soms ontstaat de indruk dat hij die als vanzelfsprekend beschouwt. Natuurlijk: bij de Afrikaans-Amerikaanse kiezers zal Obama nauwelijks geld kunnen inzamelen, terwijl hij dat voor zijn presidentscampagne zo

een
authentieke
zwarte leider?

Obama

hard nodig heeft. Maar als het Obama niet enkel om zijn persoonlijke succes te doen is, dan zou hij tijdens zijn presidentscampagne plaatsen moeten bezoeken waar hiphop- en rapmusici zoals Diddy en Jay Z meer betekenen dan Nelson Mandela of Kofi Annan.

Hij zou Amerika een spiegel kunnen voorhouden door de internationale media mee te nemen naar stedelijke jungles en landelijke woestenijen. Obama zou de wereld kunnen laten zien wat voor land Amerika in werkelijkheid is, veertig jaar na de moord op Martin Luther King: een gesegegreerde samenleving waar ongelijkheid heerst. Zo'n spiegel werd Amerika voorgehouden door de burgerrechtenbeweging in de jaren zestig en door de orkaan Katrina in 2005. Alleen wanneer Amerika gedwongen wordt in deze spiegel te kijken, kunnen publieke sentimenten in politieke moed veranderen. Alleen dan zullen Afrikaanse Amerikanen in de marge van de samenleving weer beginnen te geloven in hun waarheid.

Robert F. Kennedy

Dan zal Barack Obama een achterban kunnen veroveren die al decennia lang verwaarloosd is, in feite sinds de presidentscampagne van Robert F. Kennedy in 1968. In die campagne ging de inhoud van de boodschap gelijk op met de charismatische uitstraling. Deze campagne vormt een voorbeeld van het evenwicht waarnaar Obama zou moeten streven. Zeven dagen na de moord op Martin Luther King in april 1968 zei Kennedy het volgende in een toespraak ter nagedachtenis aan King: "We kunnen opnieuw hoop geven wanneer we de dringendste behoefte van het land tegemoet komen. We kunnen nieuwe steden bouwen en een nieuwe gemeenschap tussen mensen. En we laten ons niet ontmoedigen door de legitieme vraag naar de middelen in een situatie waar 30 biljoen dollar is opgeslokt in een oorlog en een fiscale crisis. We zullen het geld vinden dat nodig is."

Kennedy wilde door een nationaal werkgelegenheidsplan voor zwarte en witte armen de raciale harmonie bevorderen. Hij was niet bang om te spreken over grote visioenen die in de ogen van het politieke establishment irreëel zouden kunnen overkomen. Robert Kennedy doorliep een harde leerschool: de moord op zijn broer, president John F. Kennedy, leerde hem dat authentieke leiders hun werk als een roeping ervaren in plaats van als een beroep. Ze zijn zich ervan bewust dat mooi gefor-

muleerde voorstellen ingrijpen in het leven van mensen van vlees en bloed, die ernaar verlangen volwaardig deel te nemen aan de Amerikaanse samenleving.

Obama heeft op verschillende momenten in zijn campagne laten zien dat ook hij zich hiervan bewust is, bijvoorbeeld tijdens toespraken voor een Afrikaans-Amerikaans publiek en op universiteiten. De vraag is of het genoeg is om te overtuigen. Want bij andere gelegenheden verpakt hij een neo-conservatieve rethoriek in een progressieve glimlach. Omdat hij zwart is, wordt dat ook door zijn zwarte kiezers geaccepteerd. De Afrikaanse Amerikanen kiezen toch wel voor Obama, maar kiest hij ook voor hen? Dat wil zeggen: biedt hij inhoudelijk gezien een programma dat de zwarte gemeenschap perspectief biedt?

Is het teveel gevraagd van een presidentskandidaat die elke dag 275.000 dollar bijeen moet brengen om in de race te kunnen blijven, dat hij een constructieve visie geeft op nationaal onderwijs? Is het onredelijk om te verwachten dat iemand die de leider van 'de vrije wereld' wil zijn een pad schildert waarlangs vrede in het Midden-Oosten bereikbaar wordt? Dit soort vragen houden Afrikaanse Amerikanen bezig, naast de directe zorgen over kleding, voedsel en onderdak.

Voetnoot

Obama opereert uiterst behoedzaam. Als er iets is dat zijn campagne kenmerkt, dan is het voorzichtigheid. Dat is begrijpelijk. Er is veel moed voor nodig om als Afrikaanse Amerikaan het ambt van president te ambiëren in een land dat zich in een instabiele internationale situatie bevindt en waar racisme diep ingesleten is. Hij bevindt zich in een moeilijke positie: het feit dat Obama zo tot de verbeelding spreekt en enthousiasme weet te wekken, ook bij progressieve witte Amerikanen, heeft alles te maken met zijn huidskleur. Tegelijkertijd kan die zwarte huid hem ten val brengen: zwarte Amerikanen op hoge posten moeten wel haast perfect zijn, net zoals vrouwen op hoge posten altijd beter moeten zijn dan mannen, omdat ze anders worden afgerekend op hun vrouw-zijn. Barack Obama weet deze klippen goed te omzeilen. Zijn presentatie is perfect. Te perfect. Het roept de vraag op hoezeer hij werkelijk weet heeft van de noden van de allesbehalve perfecte gemeenschap van wiens stemmen hij grotendeels afhankelijk is.

Er zijn andere zwarte politieke leiders geweest: Shirley Chisholm was de eerste vrouw en de eerste Afrikaanse Amerikaan

die in 1972 een gooi deed naar het presidentschap; Jesse Jackson volgde in 1984 en 1988. Hun achterban steunde hen vol overtuiging en de wereld applaudiseerde, want het scheen dat Amerika een poging deed tot meer menselijkheid. Maar toen hun campagne eindigde, eindigde ook de energie om zich verder in te zetten voor die menselijkheid. Geen van beide campagnes leidde tot een nieuw élan en geen van beide waren ze uiteindelijk in staat nieuwe hoop te wekken in lokale zwarte gemeenschappen. Chisholm en Jackson, hoe waardevol hun bijdrage ook is geweest, bleven voetnoten in de geschiedenis. Zou Obama's benoeming door de Democraten tot presidentskandidaat tot een ander lot leiden? Om dat te bewerkstelligen zou Obama's ambitie verder moeten reiken dan de verkiezingen en het presidentschap. Zijn ambitie zou moeten zijn om een nieuw bewustzijn te wekken, waarin woorden als verbeelding, bevrijding en waardigheid centraal staan. In een dergelijk bewustzijn is honger een even grote bedreiging als terrorisme en staan mensen die nu gemarginaliseerd worden vooraan. Als Obama uiting zou geven aan zo'n bewustzijn, maakt hij een goede kans meer te zijn dan een voetnoot in de geschiedenis.

Obama is ongetwijfeld een moedig en briljant man. Maar om werkelijk relevant te zijn en een authentieke leider te zijn voor de Afrikaans-Amerikaanse gemeenschap moet Obama méér zijn dan een charismatische presidentskandidaat. Hij zou zich meer moeten identificeren met de dromen en verlangens van gemarginaliseerde Afrikaanse Amerikanen. In het kort: hij zou meer moeten lijken op Martin Luther King.

Maar Barack Obama is een politicus die zich moet onderwerpen aan de wetten van een presidentscampagne. Martin Luther King heeft dat nooit gedaan. Maar King wilde dan ook geen presidentsverkiezingen winnen. Hij wilde de wereld veranderen.

=

Literatuur

- B. Obama, 'The Audacity of Hope: Thoughts on Reclaiming the American Dream', Crown 2006.
- B. Obama, 'Dreams from My Father: A Story of Race and Inheritance', Three Rivers Press 1995.

Taner Akçam

Onlangs verscheen de Nederlandse vertaling van *De Armeense Genocide* van Taner Akçam. Hij geldt als een van de weinige Turkse historici die hun nek durven uitsteken ten aanzien van de erkenning van de Armeense genocide door Turkije. Volgens de officiële Turkse lezing zijn er weliswaar honderdduizenden Armeniërs omgekomen in de nadagen van de Eerste Wereldoorlog en de Turkse onafhankelijkheidsstrijd, maar is er geen sprake van een vooropgezet plan tot etnische zuivering en uitroeiing van de Armeniërs. Akçam beweert in zijn boek, dat is gebaseerd op Turkse bronnen, dat dit wel degelijk het geval was. De recensie en het interview met de auteur laten zien hoezeer wetenschappers, gewild of ongewild, onderdeel zijn van de politieke context van hun tijd.

U zou 14 mei jl. in Amsterdam op uitnodiging van het Centrum voor Holocaust- en Genocide Studies een lezing geven naar aanleiding van het verschijnen van de Nederlandse vertaling van uw boek. Maar u kon niet komen. Wat is er aan de hand?

"Ik heb een Duits paspoort. Op dit moment verblijf ik in de Verenigde Staten op basis van een tijdelijke woon en werkvergunning. Ik ben gast-docent aan de Universiteit van Minnesota bij het Centre for Holocaust en Genocide Studies. Sinds het verschijnen van mijn boek is er een actie gestart — aangestuurd door Turkse diplomaten in de VS — om mijn persoon en integriteit in een kwaad daglicht te stellen. Turkse ultranationalisten hebben het vermoedelijk klaargespeeld mij verdacht te maken van 'terroristische activiteiten'. Ik vermoed althans dat ik daaraan de huidige problemen met mijn visum te danken heb. Ik kan de VS niet verlaten, en doe ik dat wel, dan kom ik het land niet meer in. Omdat de Amerikaanse overheid mij geen inzicht in mijn dossier geeft en er ook geen sprake is van een concrete verdenking waartegen ik me zou kunnen verweren, kan ik op dit moment geen kant op en moet ik al mijn lezingen buiten de VS afzeggen. Ik word gehinderd in de VS, terwijl ik Turkije inmiddels wel vrij in en uit mag reizen."

Waarom hebt u zich verdiept in de Armeense genocide?

"Ik zie mezelf als een vertegenwoordiger van de generatie van '68. We wilden de revolutie van

onze voorouders voortzetten, die ons bevrijd hadden van de Russische, Franse en Britse bezetters. We vonden dat Turkije gaandeweg weer in de macht was gekomen van imperialistische krachten. Daar verzetten we ons tegen. We wisten echter niets van de jaren 1914-1915 van de Turkse geschiedenis, maar voelden wel aan dat dat een duistere periode moest zijn geweest. We wisten niets van het lot van de Armeniërs en hadden zelf ook vooroordelen over Joden en Armeniërs. We vonden Armeniërs destijds maar rijk en verwend, niet betrokken bij de samenleving waarin ze leefden.

Het was een schok toen ik in Hamburg op de Armeense genocide stuitte. Begin jaren '90 viel Joegoslavië uiteen. Etnische zuiveringen deden zich weer voor in Europa. Het internationale strafhof dat in 2002 is opgericht om genocideplegers en misdadigers tegen de menselijkheid te vervolgen, bestond toen nog niet. Ik zocht naar juridische precedents in de geschiedenis en las over de Neurenberg-processen en onderzocht de universaliteit van de rechtsregels die daar zijn vastgesteld. Via Neurenberg stuitte ik op de processen in Istanbul tussen 1919-1922. De krijgsraad die de officieren die verantwoordelijk waren voor de deportatie en massamoorden wilde berechten, mislukte. Een aantal van deze officieren was namelijk op belangrijke posten terecht gekomen. De grenzen van de republiek werden in het Verdrag van Lausanne in 1923 vastgesteld. De republiek werd datzelfde jaar

& de Armeense

gesticht. Het leek in niemands belang meer om deze officieren te berechten. Ik heb onderzoek gedaan in de openbare archieven van de militaire rechtbank die van 1919 tot 1922 de oorlogsprocessen gevoerd heeft; ik heb Osmaanse kranten, tijdschriften en ook de rechtbankverslagen bestudeerd. Dit is de eerste publicatie waarin de Armeense gemeenschappen op het Osmaanse grondgebied gereconstrueerd worden met eerstehands informatie uit die Osmaanse archieven. Dit is ook de eerste publicatie waarin gesteld wordt dat er geen tegenstrijdigheid bestaat tussen de Osmaanse archieven en de Armeense bronnen en dat de Turkse bronnen het Armeense archiefmateriaal bevestigen."

Wat willen de Armeniërs van de huidige republiek Turkije?

"Het officiële standpunt van de Armeense overheid is dat zij enkel erkenning en excuses willen. Turkije heeft internationale verdragen getekend en onderschrijft daarmee de mensenrechten. Bij de stichting van de republiek Armenië heeft de Armeense overheid aangegeven geen aanspraken te willen maken op gedwongen achtergelaten en door de Turkse overheid geconfisqueerde Armeense bezittingen. Er zijn weliswaar Armeniërs die de oostelijke provincies van Turkije claimen als oorspronkelijk grondgebied van de Armeniërs, maar het gaat de meeste Armeniërs er om dat het leed wat hen is aangedaan wordt erkend. Dat wil niet zeggen

dat individuele claims van Armeniërs uitgesloten zijn. Maar neofascisten in Turkije houden elke vorm van dialoog tegen met het idee dat Armenië en de in diaspora levende Armeniërs het land zouden willen destabiliseren en op die manier grond en goed zouden willen verwerven. Armeniërs zouden volgens hen compensatie en daarmee het failliet van de Turkse overheid nastreven. Overigens wil ik wel gezegd hebben dat de discussie over compensatie misschien ook een discussie voor de toekomst is. Het gaat het merendeel van de Armeniërs nu vooral om het morele aspect."

De genocide is gepleegd in 1915. Sommigen vinden het onbegrijpelijk dat jonge Turkse Nederlanders nog aangesproken worden op deze kwestie, zoals onlangs gebeurde in Nederland in november 2006 tijdens de parlementsverkiezingen. Hoe ziet u dat?

"De republiek heeft haar geschiedenis herschreven, maar de Turken moeten de ware toedracht onder ogen zien. We moeten van het taboe af. Koerden en Turken zouden in Turkije in publieke debatten openlijk moeten kunnen spreken, zonder angst voor vervolging. De geschiedenisboeken moeten ook de verhalen van de gewone mensen bevatten, niet langer alleen de officiële staatsleer. Ik stel zelf een nationale therapie voor. Wil Turkije toetreden tot de Europese Unie, dan moet het een democratie worden. Ik put hoop uit het feit dat tweede generatie Turkse jongeren hier wel les krijgen

over de Tweede Wereldoorlog en de holocaust. Maar de Armeense genocide behoort ook tot de Europese koloniale geschiedenis. Ook dat verdient aandacht. De Franse en Britse mogendheden speelden vaak dubbelspel. Zij beschermden weliswaar de Armeniërs in het Osmaanse Rijk, maar als dat zo uitkwam lieten zij hen net zo hard vallen. Zo verwierven zij macht en invloed over de ruggen van de Armeniërs. In 1914 werden de Armeniërs aan hun lot overgelaten. Het westen keek een andere kant op. Men was te druk met het voeren van de eigen oorlog."

U wordt in Turkije verdacht gemaakt. U zou een landverrader zijn. Acht u een normaal debat over de Armeense genocide wel mogelijk in Turkije, gezien alle verdachtmakingen richting de intellectuelen die de Armeense genocide 'erkennen'? Zelfs Nobelprijswinnaar Orhan Pamuk moest het land ontvluchten omdat de Turkse overheid zijn veiligheid niet kon garanderen.

Geïrriteerd: "Ik heb geen politieke ambitie of een dubbele agenda. Ik wil wel dat de Turken hun eigen geschiedenis leren kennen. Ik dien de Armeense lobby niet en ben ook geen 'Turkse' historicus, maar een wetenschapper die zijn werk zo goed en zo objectief mogelijk wil doen en het liefst met rust gelaten wordt. Het gaat mij om vrijheid van meningsuiting en om dialoog. Ik heb als student in de jaren zeventig gestreden voor een democratischer Turkije. Domme nationalist en racisten brengen mij-

genocide

zelf en andere wetenschappers en intellectuelen in diskrediet. Ik ben tegen wetgeving die de vrijheid van meningsuiting beknot. Ik ben ook uitgesproken tegen de Franse genocidewet die de ontkenning van de genocide strafbaar stelt. Ook de onlangs vermoorde Hrant Dink – een Turks-Armeense journalist – was een tegenstander van de Franse genocidewet.”

Wat zijn uw plannen voor de nabije toekomst?

Wat gaat u verder onderzoeken?

“Ondanks alle polarisatie is er toch ook vooruitgang geboekt in Turkije. Het woord genocide valt nu regelmatig in de media, dat was vroeger ondenkbaar. Ik wil me nu concentreren op de periode tussen 1908 – het jaar van de Jong Turkse Revolutie tegen Sultan Abdul Hamit – en 1913 en ook de positie en vervolging van andere minderheden in het Osmaanse Rijk bestuderen. Ik kan Turkije gewoon in en uit en heb vrij toegang tot de publieke archieven. Ik wil vooral wetenschapper zijn. Mijn missie is het bespreekbaar maken van de volkerenmoord die geen genocide mag heten.

=

Taner Akçam studeerde politieke economie aan de Middle East Technical University in Ankara. In zijn studietijd werd hij één van de leiders van de marxistische beweging Dev Yol. In 1976 werd hij gearresteerd en tot tien jaar gevangenis veroordeeld. Na een jaar vluchtte hij via een tunnel.

Akçam belandde in 1978 in Duitsland. Hij werd actief voor de Grünen in Hamburg en kreeg in 1988 een aanstelling bij het Hamburger Institut für Sozialforschung waar hij de geschiedenis van het geweld en de foltering in het Ottomaanse Rijk en in het vroege Turkije ging bestuderen. Samen met anderen stond Akçam aan de wieg van de conferentie over de Armeense genocide in 2005 in Istanbul. Hij werd vanwege zijn 'erkenning' van de genocide vervolgd op grond van artikel 301 van het Turkse wetboek van strafrecht dat belediging van 'het Turkendom' strafbaar stelt, maar werd ook weer vrijgesproken.

Op uitnodiging van de Humanistische Omroep sprak Akçam in december 2006 een gemengd Turks, Nederlands en Armeens publiek toe in Amsterdam. Zijn lezing stuitte op veel weerstand, maar vond ondanks alle rumoer in de zaal doorgang. Akçam was bevriend met Hrant Dink, de in januari vermoorde Turks-Armeense hoofdredacteur van Agos.

» De Armeense genocide «

Boekbespreking door UĞUR ÜMIT ÜNGÖR
Staflid van het Centrum voor Holocaust- en Genocidestudies in Amsterdam. Hij schreef *Vervolging, onteigening en vernietiging: de deportatie van Ottomaanse Armeniërs tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Aspekt, Soesterberg 2007.

De bestudering van het lot van de Ottomaanse Armeniërs in 1915, lijkt op de poging een kaars brandend te houden temidden van een regenstorm. Het is een moeizaam karwei, waar een scala aan politieke, juridische en morele fenomenen intervenueert in het zuiver intellectuele proces: de toetreding van Turkije tot de Europese Unie, Anglo-Amerikaanse geopolitieke belangen, herinneringsgerelateerde identiteitsconflicten tussen Armeniërs en Turken, betrekkingen tussen de staten in het Midden-Oosten, enzovoort. Hoewel de gebeurtenissen in tijd meer dan 90 jaar en in afstand vaak meer dan duizenden kilometers verwijderd zijn, is voor veel mensen de bestudering van '1915' veel meer dan een steriele en gedistantieerde zaak voor academische ivoren torens. De rivaliteit tussen scherp antagonistische krachten strekt zich tegenwoordig uit ver voorbij de kring van politiek activisme en heeft de academische wereld diep gepenetreerd. Gezien de licht ontvlambare aard van het debat moeten onderzoekers die dit veld betreden louter voor hun

moed al worden geprezen.

Vanwege de heersende populaire misvatting dat hij 'de eerste Turk' zou zijn die de genocide als zodanig 'erkent' en bestudeert, geniet Akçam internationale faam. Direct na de genocide hebben talloze Turken er al over gepubliceerd (Akçam citeert er een aantal), en hebben in een later stadium wetenschappers als Ismail Besikci er onomwonden over geschreven.

Dit 'nieuwe' boek is de vertaling van het eerder in het Turks verschenen *İnsan hakları ve Ermeni sorunu: İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na* (Ankara: İmge, 1999), dat zelf weer een vertaling en bewerking was van zijn in het Duits verschenen dissertatie *Armenien und der Völkermord: die Istanbul Prozesse und die türkische Nationalbewegung* (Hamburg: Hamburger Edition, 1996).

Akçams boek is een buitengewoon gedetailleerde studie, niet zozeer van de ontvouwing van het vervolgings- en vernietigingsproces op zich, dan wel van de toedracht tot de catastrofe en de nasleep ervan. Akçam beargumenteert op overtuigende, zij het niet altijd gestructureerde manier dat de tergend langzame erosie van het Ottomaanse Rijk op de Balkan een verdwijningsangst aanwakkerde bij de politieke elite, die zich meer en meer oriënteerde op het Turks nationalisme. De uitbraak van de Eerste Wereldoorlog gaf deze elite de mogelijkheid om een grondige homogenisering van de bevol-

king te organiseren, die met veel geweld werd afgedwongen. Voor de nasleep van de genocide baseert Akçam zich vooral op de Ottomaanse krijgsraad, die in 1919 in Istanbul werd georganiseerd maar door het opkomende nationalisme van Mustafa Kemal (Atatürk) steeds meer gemarginaliseerd werd en uiteindelijk in de vergetelheid raakte. Het meest overtuigende deel van Akçams boek is het hoofdstuk over het besluitvormingsproces in de periode tussen december 1914 en april 1915, waarin een ernstige radicalisering van vervolgingsmaatregelen optrad tegen de Armeense burgerbevolking. Stap voor stap legt Akçam de stukjes van de puzzel bij elkaar door een combinatie van memoires, logica en geïnformeerde speculatie.

Akçams thesen zijn deels gebaseerd op eerder geformuleerde ideeën van onder andere Vahakn Dadrian, expert van de Armeense genocide. Ook hanteert Akçam geen Ottomaans archiefmateriaal en laat hij de deportaties en vervolging van andere slachtoffergroepen buiten beschouwing, terwijl juist deze als controlegroep zou kunnen verhelderen hoe en waarom de behandeling van Armeniërs afwijkt van de behandeling van anderen.

De balans tussen beschrijving en analyse is niet altijd even overzichtelijk. Hierdoor bevat het boek wel een kolossale hoeveelheid empirische informatie, bijvoorbeeld honderden citaten van Ottomaanse ambtenaren die uitspraken

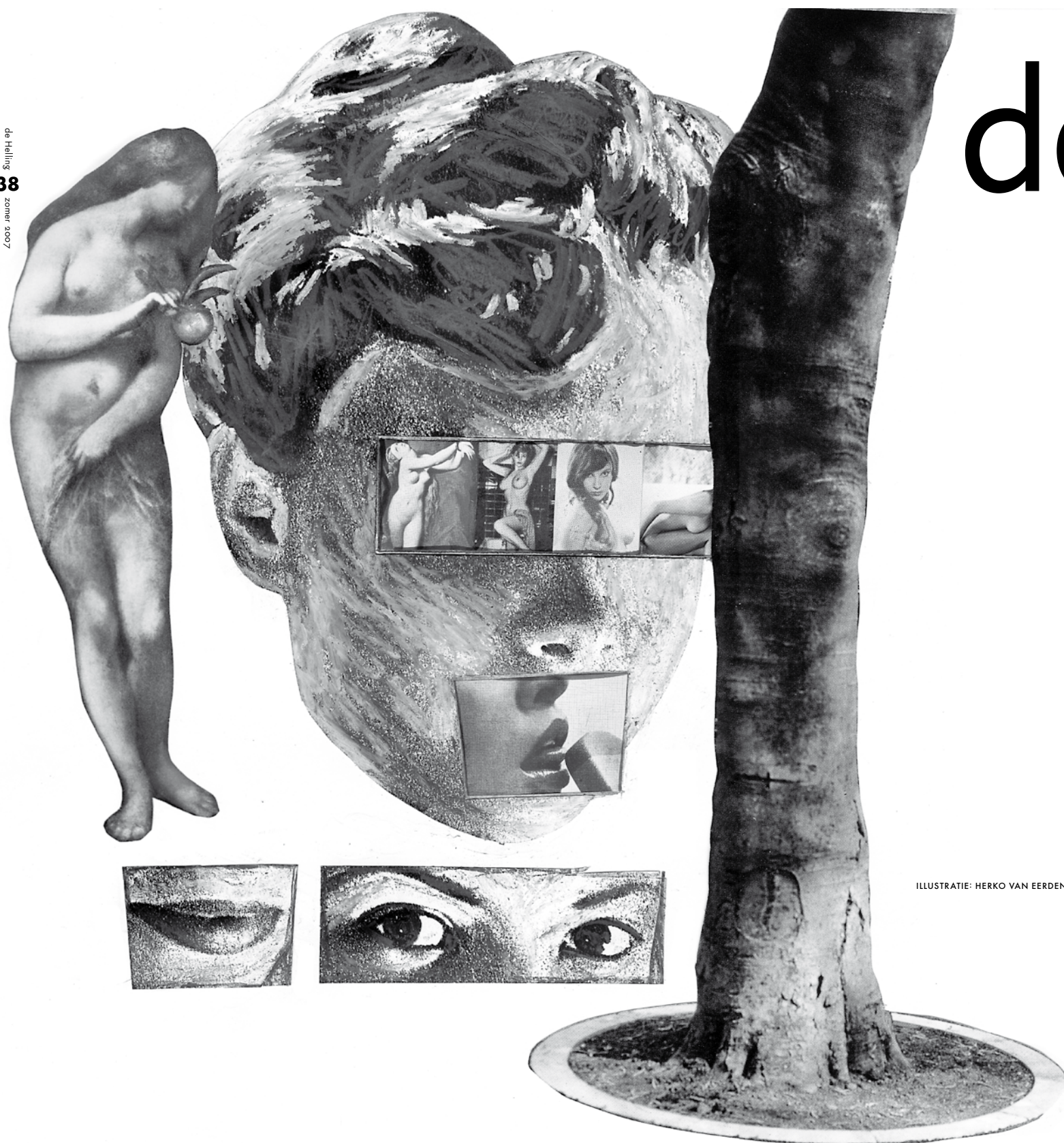
hebben gedaan over de vervolgingen, maar mist het te vaak de analytische diepgang en sociologische verbeeldingskracht om die samen te bundelen tot een compact en begrijpelijk betoog over waarom het vervolgingsproces genocidaal werd en hoe het zich ontwikkelde door de maanden en jaren heen. Akçam is gepreoccupeerd door de statische idee van 'vóór de beslissing' en 'ná de beslissing', terwijl genocidale processen zich veel meer schoksgewijs ontwikkelen in alsmaar radicaliserende ontwikkeling.

Er zijn inmiddels andere, betere boeken verschenen. Een beter analytisch boek is Donald Bloxham's scherpe *The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism, and the Destruction of the Ottoman Armenians* (Oxford: Oxford University Press, 2005), en een betere puur beschrijvende studie is Raymond Kévorkian's indrukwekkende *Le Génocide des Arméniens* (Parijs: Odile Jacob, 2006). Kortom, als dit boek op zijn merites moet worden beoordeeld dan kan ik niet anders concluderen dan dat het boek door recent onderzoek grotendeels is achterhaald, ondanks latere herzieningen.

=

Taner Akçam, *De Armeense Genocide: Een Reconstructie*, Nieuw Amsterdam, Amsterdam 2007, vertaling Gerrit Jan Zwier & Djuke Houweling. 514 pp, ISBN 378 90 468 0225 0.

de

ILLUSTRATIE: HERKO VAN EERDEN

bevrijdende blik—

Het is een opeens een *issue* geworden waar je niet omheen kunt, vrouwelijke seksualiteit. Minister Ab Klink (CDA) van Volksgezondheid hield onlangs een wervingscampagne voor donoren tegen, omdat deze 'te bloot' zou zijn. Bijna gelijktijdig protesteerde fractieleidster Mirjam Bikkers van de Utrechtse ChristenUnie tegen een *billboard* in de stad met 200 vierkante meter 'gouden bikini' met als argument dat de vrouw werd neergezet als '*lustobject*'. CDA en CU kregen verrassend veel bijval van linkse politici: onder andere PvdA-er Jeroen Dijsselbloem en GroenLinksers Evelien Tonkens en Jos van der Lans sloten zich bij hen aan. In dezelfde periode werd een documentaire van Sunny Bergman vertoond, getiteld 'Beperkt Houdbaar', waarin zij liet zien hoe een steeds krachtiger 'schoonheidsideaal' vrouwen noopte zich om te bouwen naar de geretoucheerde pornosterren uit de Playboy. Samen met ondermeer filosoof Stine Jensen publiceerde zij het inmiddels al ruim 5000 keer ondertekende manifest *Sex moet weer haute couture worden*. Tegelijk verscheen de Nederlandse vertaling van het boek *Female Chauvinist Pigs* van Ariël Levy, die de voortgaande *pornoficatie* van de samenleving aanklaagt. En intussen publiceerden Marlies Dekkers en Heleen van Royen hun boek *Stout*, waarmee zij zich presenteerden als sexy *überfeministen*. Er is dus iets aan de hand rondom vrouwelijke seksualiteit en de verbeelding daarvan - en er lijkt ook sprake van enige verwarring over wat nu precies feminisme is. Moet je, om feministisch te zijn, tegen het afbeelden van seksualiteit in de publieke ruimte zijn? En andersom, is het tegengaan van afbeeldingen van bloot in de publieke ruimte automatisch feministisch?

In het begin van Bergmans documentaire zien wij haar samen met haar moeder en diens collega, feministische documentairemaaksters, één van hun oude documentaires uit de jaren zeventig terugkijken. Daarin werd het schoonheidsideaal onder de loep genomen: het verplichte gebruik van *make-up*, de manier waarop vrouwen werden afgebeeld in reclame. De vrouwen concluderen eensgezind: dit punt hebben we als vrouwenbeweging volstrekt verloren. De druk om te voldoen aan het gangbare schoonheidsideaal is alleen maar sterker geworden, het schoonheidsideaal steeds moeilijker te bereiken.

Maar het meest verbijsterende lijkt wel dat schoonheid niet meer wordt afgemeten aan lichamen van andere, echt bestaande vrouwen maar aan geretoucheerde en gefotoshopte plaatjes uit de *Playboy*, waar de vagina eruit ziet als die van een meisje van tien. Waren eerder de strijd tegen pornografie en die tegen het onmogelijke schoonheidsideaal twee min of meer gescheiden zaken, in wat wel de allerergste feministische nachtmerrie moet zijn, wordt het nieuwe schoonheidsideaal verbeeld door de verveeld kijkende porno-ster. Het meest verneukeratieve -om in terminologie te blijven- is nog wel dat dit alles gebeurt onder het mom van feminisme en bevrijding. Hoe is het toch zo ver gekomen? En wat doen we eraan?

Female Chauvinist Pigs

Ariël Levy legt in haar boek de schuld voor een niet onbelangrijk deel bij vrouwen zelf. Bepaalde vrouwen wel te verstaan: degenen die het op een gegeven moment niet meer op konden brengen om de druk van mode-, schoonheids- en porno-industrie te weerstaan, maar juist gingen meedoen. Levy noemt ze in haar boek *Female Chauvinist Pigs* (FCP's). Het zijn de vrouwen die instrumenteel zijn in het creëren en voortzetten van het 'schoonheidsideaal': de organisatrices van seksfeesten, de vrouwelijke producers en excuus-truus-gasten van televisieprogramma's, de vrouwelijke directeur van de Playboy.

In haar documentaire laat Bergman zien hoe één en ander in zijn werk gaat. In één scène bezoekt ze de redactie van het modeblad *Jackie*. En passant komt aan de orde dat de ganse redactie, gesponsord door Robert Schumacher, plastische chirurgie heeft laten doen en daar vervolgens een wervende special over heeft gemaakt. Bergman kaart bij de redactie aan hoezeer de afbeeldingen en artikelen in het blad haarzelf onzeker maken—iets waar de schoonheidsindustrie op aanstuurt en gebruik van maakt. Het antwoord van de diverse redactieleden is een *Catch-22*: dan ben je ofwel niet op je gemak met jezelf, ofwel gewoon lelijk en daar moet je dan wat aan doen. De dames oordelen mild. Bergman is gewoon een beetje onzeker want lelijk is ze niet.

Hoe breien de FCP's het recht in hun hoofd dat je om laten bouwen tot porno-ster en een paaldansact opvoeren, bevrijdend is? Welnu, met een half appèl op psychoanalyse, een plukje postmodernistisch deconstrueren en een toefje *coolness*. De notie dat je je pas 'echt' bevrijd hebt van iets als je je niets meer aantrekt van onderdrukkende mechanismen, maar 'ermee speelt', komt uit de psychoanalyse. Dat hedendaagse vrouwen die beelden zo eventjes 'deconstrueren', is regelrecht te danken aan het postmodernisme. En dan is het

“women
have
sex
organs
almost
every
where”

— over bimbo's &

niet moeilijk meer om de bal in te schieten: het is niet *cool* om je te verzetten tegen bepaalde beelden van sexualiteit, het is juist *cool* om te doen alsof je ze beheerst. Daarmee word je 'one of the guys'.

Porno als cultuurtekst

Dat je je pas kunt bevrijden van onderdrukkende mechanismen als je een keur aan alternatieven hebt, wordt niet vermeld en de alternatieven schitteren helaas door afwezigheid. En dat je beeldvorming briljant kunt deconstrueren, betekent beslist niet dat ze haar effect verliest of dat achterliggende machtsstructuren opeens verdwijnen. Porno en reclame werken wat dat betreft op dezelfde manier: reclamemakers die spots maken voor speelgoed en snoep, bijvoorbeeld, mogen dan modieus betogen dat 'die kinderen tegenwoordig dwars door beeldvorming heen kijken', ouders weten wel beter. Wellicht kunnen kinderen desgevraagd best benoemen wat niet klopt aan reclames, maar ze gaan wel degelijk om de producten zeuren. Het effect van reclame gaat diep: het gaat om het oproepen van een sterk affect ten behoeve van het product en dat ontsnapt juist vaak aan de ratio.

Hoe functioneert de werking van porno (en reclame) dan precies? Het pornografie-debat gaat van oudsher over de verhouding representatie-werkelijkheid. Het liberale (en postmoderne) standpunt is dat porno fantasie is en daarmee gescheiden van de werkelijkheid. Dat weet iedereen. Porno fungeert hooguit als uitlaatklep. Radicaal-feministen stelden daarentegen dat 'porno de theorie is, en verkrachting de praktijk'. Met andere woorden, dat pornografie wel degelijk gedrag modelleert. Dat is natuurlijk niet houdbaar: na het lezen of bekijken van pornografie rent niemand de straat op om het geziene meteen in praktijk te brengen.

In haar boek *In Tekst Gevat* verklaart hoogleraar Genderstudies Maaïke Meijer het een stuk subtieler: porno, maar ook de beelden in reclames, zijn slechts een *representatie* maar daarmee zijn ze zeker niet zonder effect. Het effect moet echter niet gedacht worden op het niveau van de enkelvoudige representatie, het ene beeld of de enkele tekst, maar op het niveau van wat zij noemt de *cultuurtekst*: een conglomeraat van geaccepteerde, steeds weer terugkerende motieven en wijzen van representatie rondom een thema. Pas door de eindeloze herhaling van de representatie, waarin een bepaald patroon zit, wordt het desbetreffende patroon 'normaal' en 'natuurlijk', en krijgt het zijn kracht. Het effect van de representatie is dan niet langer zichtbaar, omdat het bijna onbewust gaat.

Representatie werkt dus heel indirect, maar wel op fundamenteel niveau. Het gaat bij porno dus ook niet direct om de (seksuele) handeling, maar om de wijze waarop het beeld of de tekst die handeling representeert. Het beeld, aldus Meijer, creëert de toeschouwer, 'richt de blik'. En de meeste porno creëert een heteroseksuele, witte, mannelijke toeschouwer, zelfs al is de toeschouwer vrouw. Dat komt onder meer doordat porno ertoe neigt de blik van de kijker 'voyeuristisch' en daarmee afstandelijk te richten. Daarnaast geeft porno

vrouwen meestal als object weer en mannen als subject. De kijker of kijkster wordt gedwongen om zich met een imaginair mannelijk gezichtspunt te identificeren. Is het gek dat vrouwen uiteindelijk ook de neiging krijgen om zichzelf en hun eigen lichaam vanuit een imaginair mannelijk standpunt te bezien?

Hiermee wordt duidelijk waarom het in feministische kritiek op pornografie niet persé gaat om de seksuele handeling die wordt afgebeeld, of om het feit dat een bloot (vrouwen)lichaam wordt afgebeeld, maar om de manier waarop we gestuurd worden het beeld te interpreteren en ons er al dan niet mee vereenzelvigen.

Genot

Laten we eens een voorbeeld nemen. Als één van zijn eerste beleidsdaden hield minister Klink een op stapel staande reclamecampagne voor orgaandonatie tegen, omdat de gebruikte foto volgens hem 'niet spoorde met het doel van de campagne'. Eén afbeelding uit de campagne toont een man die een in ondergoed gehulde vrouw van achteren omarmt. Een andere foto draait de rollen om: het meisje trekt de jongen langzaam zijn hemd uit. De jongen geniet er zichtbaar van.

Was dit nu een foto die niet kon? Esthetisch gezien was er niets mis mee. Er zat ook geen schokkend bloot in of overdreven gebotoxte en gelifte anorexia-lichamen. Er werd niemand in vernederd, beledigd of tot seks gedwongen - zo te zien eerder het tegendeel. De foto was zelfs in die zin vernieuwend, dat de jongen wordt afgebeeld als degene die overgave en genot beleeft, terwijl het meisje hem die gevoelens bezorgt - meestal is dat omgekeerd. De associatie tussen het afbeelden van een lichaam waaraan je zoveel plezier beleeft met donorschap lag bovendien voor de hand. De actie van minister Klink was dus -in elk geval vanuit *feministisch* perspectief- juist met deze foto niet op zijn plaats.

Eén van de belangrijkste strijdpunten van het feminisme in haar hoogtijdagen was het bevorderen van seksueel genot voor vrouwen. Het boek *Our Bodies Our Selves* (Je Lichaam je Leven) is daar dé belichaming van. Dat een deel van de vrouwenbeweging vervolgens een coalitie sloot met conservatief rechts, dat vijandiger tegenover seksualiteit en vrouwenbevrijding staat, doet daar niets aan af. Ariël Levy sluit zich bij deze traditie aan waar zij niet alleen protesteert tegen de wijze van afbeelden van vrouwen, maar ook tegen het gegeven dat een hele generatie ertoe aangezet wordt om pornosterren als rolmodel te kiezen - mensen wiens werk nota bene is om seksuele opwindings te *faken*. Ook Levy is dus niet gekant tegen het afbeelden van bloot en seksualiteit *an sich*, ook niet in de publieke ruimte. De clou zit hem er in dat seksappeal en gevoelens van seksuele opwindings en begeerte in veel representaties worden losgemaakt van seksualiteit zelf. In de christelijk-conservatieve Verenigde Staten, waar seksuele voorlichting jarenlang bewust is wegbezuinigd en onthouding wordt gepropageerd als anticonceptie, heeft dat destructieve gevolgen. Levy citeert Deborah Tolman die meisjes interviewden over seksualiteit en begeerte. Het trof Tolman hoe deze meiden bezig waren 'een seksualiteit te ontwikkelen die hun eigen seksualiteit uitbant'. Ze stonden onder grote druk om

feministen

sexy te *lijken* maar ze hadden er grote moeite mee hun eigen seksuele begeerte te herkennen, iets dat toch, aldus Levy, een belangrijke voorwaarde is om je sexy te *voelen*. En daarnaast: je moet weten wat je wilt om te weten wat je níet wilt.

Abrikozenoffensief

Wat kan dan nog tegenwicht bieden tegen de macht van de representaties die dag in dag uit over ons worden uitgestort? In een artikel in het *New York Magazine* getiteld 'The Porn Myth' stelt Naomi Wolf dat porno, in tegenstelling tot wat de eerste feministen dachten, mannen niet in oversekste beesten verandert, maar juist dodelijk is voor het libido. Jongens lijken niet meer in staat tot een erotische relatie met echte meiden. Wolf vergelijkt porno dan ook met junkfood: "If your appetite is stimulated and fed by poor-quality material, it takes more junk to fill you up". Vervolgens komt Wolf met een anekdote over hoe één van haar vriendinnen, orthodox joods geworden en nu wonend in Jeruzalem, sinds haar huwelijk haar prachtige lange blonde haar alleen nog laat zien aan haar man. Ze beschrijft de slaapkamer van de twee: "(T)he sexual intensity in the air was overwhelming. It was private. It was a feeling of erotic intensity deeper than I have ever picked up between secular couples in the liberated west. And I thought: our husbands see naked women all day – in Times Square if not on the Net. Her husband never even sees another woman's hair. She must feel, I thought, so hot."

Is dat dan de oplossing? Een verbod op het afbeelden van naaktheid en seksualiteit in de publieke ruimte, zoals recentelijk door bijvoorbeeld Pessers, Klink en Van der Lans bepleit werd? Gezien het niveau waarop representaties werkzaam zijn en het feit dat porno diep in onze samenleving is doorgedrongen, om nog maar te zwijgen van de reclames van de mode- en de schoonheidsindustrie, heeft dat niet veel zin. Een aanklacht als *The People vs. The Beauty-industry* daarentegen is een interessante optie, omdat daarbij alle methoden moeten worden blootgelegd waarmee de schoonheidsindustrie onzekerheid zaait.

Maar tegengas moet vooral gegeven worden op niveau van de representatie zelf. Het weghalen van elke verwijzing naar bloot en erotiek ontnemt jongeren óók de kans om hun eigen seksualiteit te herkennen. De actie van de website 'Beperkt Houdbaar' om reclame-posters van schoonheidsindustrie te beplakken, vestigt de aandacht op de wijze van representatie. Hetzelfde geldt voor Bergman's documentaire: één beeld zegt meer dan duizend woorden. Tegengas moet ook bestaan uit seksuele voorlichting, en uit bewust andere representaties van seks, bijvoorbeeld in kunst en cultuur.

Elke alternatieve, op de vrouw als subject in plaats van object gerichte representatie is al een daad van verzet. Tegenover de verbeelding van de vagina waaruit alle lust en opwinding is weggeretoucheerd, -gesneden en -gephotoshopt zijn beslist beelden mogelijk die dicht bij onze eigen beleving staan. Maar, om met Maaïke Meijer te spreken: "De culturele representatie van de vrouwelijke seksuele opwinding (...) is nietig vergeleken met de culturele representatie van de mannelijke erectie. Ik pleit voor gelijkheid en die kan slechts bereikt

worden door het strategisch en tijdelijk omkeren van de oppositie. Ik zou dus graag veel gepraat willen over het abrikoosje dat rijp is en roept pluk mij, het dikke vijgje, de sappige perzik (...). Of ga naar een andere winkel en neem de oester, klaar om te worden leeggeslurpt maar laat de palingen en de gerookte makrelen liggen." Welnu, laat het Abrikozen-offensief beginnen.

=

LITERATUUR EN WEBSITES

Ariel Levy, *Female Chauvinist Pigs. De opkomst van de bimbo-cultuur*, Amsterdam, 2007.

Maaïke Meijer, *In tekst gevat. Inleiding tot een kritiek van de representatie*, Amsterdam, 1996.

Maaïke Meijer, *Leve de penisnijd. Mannelijkheidscomplexen bij lesbo's en andere mensen*. Georg Mosse-lezing, 20 sept. 2006.

www.genderdiversiteit.unimaas.nl/pdf/Meijer%20Mosselezing%2020-9-06.pdf

Naomi Wolf, 'The Porn Myth'. In: *New York Magazine*, 20.10.2003.

verder

Vooruitgeschoven spionnen. Bevrijd uit de boeien van de Koude Oorlog.

— Mient-Jan Faber

“Puttend uit zijn persoonlijk archief, zijn dagboeken en interviews met betrokkenen schetst Faber een indringend tijdsbeeld van de Koude Oorlog, een oorlog die gewonnen werd door gewone mensen die het juk van het communisme van zich af wisten te schudden.” Deze zin op het omslag trof mij als een slag in het gezicht. Ik was mij bewust dat Faber en ondergetekende verschillende posities innamen in de vredesbeweging ten tijde van de Koude Oorlog. Maar ik meende toch ook dat we als bondgenoten ondanks verschillen van opvatting een gezamenlijke strijd voerden: voor ontwapening en ontspanning, tegen kernwapens en vijandsbeelden. Ik blijf het fout te hebben gehad. Faber vocht als vooruitgeschoven spion niet tegen de Koude Oorlog, maar in de Koude Oorlog. De enige oorlog, zo schrijft hij in zijn inleiding, die hij heeft gewonnen. Hier wordt de geschiedenis herschreven vanuit de situatie na de val van de muur en de auteur wijst zichzelf als winnaar aan en alle anderen (Stop de N-bom, CvS, CPN) als marionetten van de Sovjet-Unie en dus als tegenstanders. Een grote conferentie uit 1980 (mede-georganiseerd door ondergetekende) waar basisgroepen uit heel de wereld samen kwamen en ook vooraanstaande IKV-ers als Laurens Hogebrink spraken, wordt niet eens genoemd, want dat past niet in het verhaal. Als (kerk)historicus leerde ik dat ego-documenten (memoires, dagboeken e.d.) historisch als het minst betrouwbaar moeten worden beschouwd. Het boek van Mient-Jan Faber schildert geen eerlijk beeld van een moeilijk tijdperk, maar is in alle opzichten een ego-document, waarin geen letter zelfkritiek en heel veel zelfverheerlijking te lezen is.

=

Wilken Veen

Predikant in Amsterdam en oud-lid van de beweging Christenen voor het Socialisme.

Spectrum-Utrecht 2007, 276 pp,
19,95, ISBN 978 90 274 4549 0

Cultuur & Lichaam. Een cultuurpsychologisch perspectief op patronen in gedrag.

— Paul Voestermans
en Theo Verheggen

Sinds we in Nederland vaststelden dat de multiculturele samenleving een drama is, praat iedereen over cultuur. Zeker toen met de moord op Theo van Gogh bleek dat de botsing der beschavingen in eigen land huisde. Het adagium integratie met behoud van eigen cultuur raakte in onmin want de geïmporteerde culturen van onze nieuwkomers vertoonden ontoelaatbare nare trekken, vooral die van moslims. Een loopgravenoorlog tussen overtuigde multiculturalisten en hun tegenstanders was het gevolg.

Ondanks de grote onderlinge verschillen bedienen beide groepen zich van hetzelfde argument, zo betogen cultuurpsychologen Voestermans en Verheggen in hun boek *Cultuur & lichaam*. Beide groepen beschouwen cultuur als *verklaring*: mensen gedragen zich zo omdat ze nu eenmaal uit die cultuur komen. Onzin, stellen Voestermans en Verheggen. Cultuur is niets op zichzelf en doet niets met mensen. Het zijn de mensen zelf die hun gedrag bepalen. Cultuur verandert in hun redenering van iets dat verschijnselen begrijpelijk maakt tot iets dat juist begrepen moet worden.

De auteurs zetten uiteen hoe mensen met hun lichaam als betekenisdrager van jongsaf aan leren te handelen in overeenstemming met wat in de groep gebruikelijk is. Juist de vanzelfsprekende gebruiken maken het handelen tot hardnekkige gedragspatronen, want wie zich anders gedraagt valt buiten de groep. Zo worden leden van de groep letterlijk ingelijfd. Vandaar dat cultuur niet willekeurig kan worden toegediend zoals onze inburgeringscursussen suggereren. Gevoel voor wat hoort kost nieuwkomers eindeloos veel oefening en training.

Cultuur & lichaam gaat overigens niet alleen maar over het multiculturele debat. In het laatste deel van het boek tonen de schrijvers dat het in gemeenschappen op vijf domeinen vaak mis gaat: eigen versus vreemde groep, man versus vrouw, hoge versus lage sociale status, jong versus oud en gelovigen versus ongelovigen.

Voestermans en Verheggen slagen er met talloze herkenbare, eigentijdse voorbeelden in vastgeroeste cultuurbedebatten vlot te trekken.

=

Koen Dortmans

Journalist en programmamaker publiek debat LUX Nijmegen

Blackwell, 2007. ISBN: 9781405176026

Ghost Plane: The True Story of the CIA Torture Program.

— Stephen Grey

Als George W. Bush zegt dat “Amerika niet martelt” moeten we daar dezelfde waarde aan hechten als aan de woorden van zijn voorganger Bill Clinton dat hij “geen seks met die vrouw heeft gehad”. Dat verklaart voormalig diplomaat Walker in het boek *Ghost Plane* van Stephen Grey over het CIA-programma om verdachten van terrorisme te ontvoeren en op geheime locaties te ondervragen. Walker stond samen met CIA-agenten aan de wieg van dit geheime programma, dat na de aanslagen van elf september een hoge vlucht nam. Vorig jaar gaf president Bush eindelijk toe dat de CIA verdachten van terrorisme op geheime locaties ondervraagt en hij voegde daar meteen aan toe dat de Verenigde Staten deze methode nodig hebben in de strijd tegen terreur. Stephen Grey is een van de journalisten die als eerste met onthullingen kwam, in *The Guardian* en *The New York Times*, over deze methode. Hij schetst in zijn boek aan de hand van een aantal bekende en minder bekende zaken een helder beeld over de illegale praktijken van de strijd tegen terreur. Grey is de eerste die probeert een overzicht te krijgen van de CIA-activiteiten en reisde daarvoor de halve wereld rond. In een uitermate spannend en leesbaar boek schetst hij de illegale methoden van een wereldmacht die zegt op te komen voor democratie en gerechtigheid, maar die zich verlaagt tot methoden van een derderangs dictatuur. En passant blijkt uit het relaas dat Europese landen daar in verre mate medeplichtig aan zijn. Voor iedereen die zich zorgen maakt over deze illegale strijd verplichte kost.

=

Rik Delhaas,

Journalist en redacteur buitenland bij de VPROradio.

Hurst and Co (United Kingdom), 2006, 320 pp,
24,50, ISBN 1850658501.

Lezen

Irak in chaos. Botsende visies op een humanitaire ramp.

— Pim van Harten
en Roel Meijer (red.),

+

“Welkom Amerika, in jullie graf!” Irak achter de schermen.

— Thomas Erdbrink
en Carolien Roelants

In *Welkom Amerika, in jullie graf* wordt verslag gedaan van een voetbalwedstrijd in Iraaks Koerdistan tussen de Koerdische club Arbil en een team uit Najaf. Na een rode kaart voor een speler van Najaf en een strafschoep voor Arbil ontstaat een vechtpartij. Pas nadat 100 vechtende mannen van het veld zijn verwijderd kan de strafschoep worden genomen. Arbil scoort, maar de Arabische scheidsrechter vlucht het stadion uit en de wedstrijd wordt gestaakt. Juichend keren de Koerden huiswaarts. Maar niet iedereen is tevreden. “Hoe moet het verder met Irak?” verzucht een Koerd. “Kijk eens wat er gebeurt na één strafschoep. Hoe kunnen we ooit samen beslissingen gaan nemen in dit land?”

In *Welkom Amerika, in jullie graf* - de titel verwijst naar een graffiti-tekst uit het sjiitische bolwerk Sadr City - beschrijven de auteurs de ontluiserende aftakeling van het land tussen de Eufraat en de Tigris, van vóór de Amerikaanse inval tot de executie van Saddam Hussein. In het boek, dat bestaat uit bewerkingen van artikelen die eerder verschenen in *De Telegraaf* en de *NRC*, is na te lezen hoe Irak in een vrije val belandde. De belangrijkste boodschap luidt: wie van een dictatuur een democratie wil maken, moet een handzaam mono-etnisch land nemen, nooit Irak.

Waarom en waar ging het mis met het Amerikaanse plan voor een stabiel, pro-westers en democratisch Irak? In *Irak in chaos* zoeken Nederlandse en Nederlands-Irakese wetenschappers, journalisten, activisten, militairen, diplomaten en politici naar een antwoord. Hoe hopeloos de situatie is, beschrijft Pim van Harten in het slothoofdstuk: dodenlijsten circuleren en doodseskaders bezoeken zelfs ziekenhuizen om alle patiënten met

de verkeerde naam in bed om het leven te brengen. Mortiergranaten worden van de ene wijk op de andere wijk afgevuurd. In Bagdad moet je soms door wel 15 checkpoints van verschillende milities om familie te bezoeken of je werk te bereiken. Iedereen heeft twee paspoorten nodig: één met een soennitische naam en één met een sjiitische naam. Want een verkeerde naam op je ID is genoeg om bij een roadblock vermoord te worden. “Op straat herkennen mensen elkaar niet als soenniet of sjiiet”, schrijft Van Harten, “noch als slachtoffer of dader; het is misschien daarom dat de angst voor dit onzichtbare monster zo verschrikkelijk groot is.” De meeste auteurs van *Irak in chaos* menen dat de strijd in Irak niet direct voortkomt uit de tegenstellingen tussen de religieuze en etnische gemeenschappen die het land kent. Ook Erdbrink en Roelants stellen dat etniciteit en religie een slapende reus zijn die nu ruw wakker is gemaakt.

In *Irak in chaos* stelt Henk Hofland dat Nederland “volkenrechtelijk, politiek en militair direct medeverantwoordelijk is voor de grootste ramp die zich na de Koude Oorlog heeft voltrokken.” Hij vreest echter dat de medeplichtigen “de staat van ontkenning” zullen handhaven. De vraag blijft waarom de Nederlandse regering, en dan vooral het CDA, nog steeds een onderzoek weigert als ze niets te verbergen heeft?

Nederlandse politici moeten in ieder geval het hoofdstuk van Tineke Ceelen, directeur van Stichting Vluchteling, over het Iraakse vluchtelingenvraagstuk tot zich nemen. Ruim vierenhalf miljoen Irakezen zijn momenteel op de vlucht. Maandelijks ontvluchten naar schatting 50.000 Irakezen het geweld in hun land. De VN-vluchtelingenorganisatie UNHCR spreekt van een humanitaire ramp, die het directe gevolg is van de inval in Irak. Nederland heeft zich bereid verklaard maar liefst 125 Iraakse vluchtelingen op te vangen; terecht spreken IKV Pax Christi en Stichting Vluchteling van een schrijnend aanbod. Op een slechte dag vallen in Irak 125 doden bij bomaanslagen.

Hoe het monster te temmen? Moeten de Amerikaanse troepen blijven of weggaan? Politiek gezien is dat de hamvraag. Uit geen van beide boeken komt hierop een helder antwoord. Maar één ding is zeker: de Amerikaanse troepen slagen er tot nu toe niet in om de strijdende partijen ertoe te brengen de wapens te laten rusten. Integendeel, Irak en Amerika zijn de gegijzeld door het monster dat ze zelf wakker maakten.

=

Jurgen Maas

Journalist en redacteur bij de IKONradio.

Irak in chaos: Aksant, Amsterdam 2007, 295 pag., 22,50.

Welkom Amerika: Prometheus/NRC Handelsblad,

Amsterdam/Rotterdam, 285 pag., 18,95.

Buda's Wagon. A Brief History of the Car Bomb.

— Mike Davis

Sinds juli 2003 ontploften in Irak rond de 600 autobommen, berekent Mike Davis in zijn boek. Volgens hem zijn autobommen de ‘luchtmacht van de arme’. Steeds weer wordt de tegenstelling aangeklaagd tussen deze aanslagen en de pretentie van bommenleggers dat zij vechten voor gerechtigheid. Wanneer supermachten bommentapijten leggen gebeurt dit echter zelden, constateert Davis. Hij volgt de geboorte van de autobom in Wallstreet in 1920 tot aan het hedendaagse gebruik ervan en vergeet daarbij niet de invloed van geheime diensten op deze ontwikkeling te ontrafelen. Davis geeft een blik op de ‘oorlog tegen het terrorisme’ vanuit ‘de andere kant’. Hij ondermijnt daarmee op heilzame wijze de heersende geschiedschrijving.

=

Erica Meijers

Verso London/New York 2007.

ISBN 978-1-84467-132-8.

BAZAAR

'Zoom in/Zoom out' (Bazaar Magazine)

Nieuwe publicatie in het kader van
Bazaar #3 The War on Error

In het *single issue* magazine alles
over *cultural politics* en het Midden-
Oosten: de ontmaskering van
clichés, met verhalen, kaarten,
design en fotografie.

Met bijdragen van Rami Khouri,
Robert Fisk, Amirali Ghasemi,
Stefano Boeri en anderen.

Redactie: Christian Ersten, Joost
Janmaat, Monique Doppert, Evert
Jan Grit, Aysel Sabahoglu, Arthur
Huizinga, Rani al Rajji.

Zoom in/Zoom out is een project
van het Wetenschappelijk Bureau
GroenLinks, Hivos, IKVPaxChristi
en Partizan Publik.

32 pagina's; 5 euro;
Bestellen: via info@groenlinks.nl
of 030-2399930
of downloaden via
www.groenlinks.nl/publicaties.

Wetenschappelijk
Bureau
GroenLinks

MEDEWERKERS
Bart Snels · DIRECTEUR
Gerrit Pas
Aysel Sabahoglu
Noortje Thijssen

BESTUUR
Chrisje Brants
Marli Huijjer
Marco Wilke

Postbus 8008
3503 RA Utrecht
030-23 999 000

www.groenlinks.nl

WB-Berichten

Bagdad op het Leidseplein

In het kader van de Bazaar, die dit jaar op 3 juni gewijd was aan Irak, reisde het autowrak van de aanslag op 5 maart op de boekenmarkt van het Al Mutanabbiplein naar Amsterdam.

Verschillende sprekers 'lazen' het wrak, waaronder de schrijver Chris Keulemans en de theatermaker Saleh Hassan Faris. Philippe Velez McIntyre maakte foto's. Het autowrak is nu te zien in het Oorlogsmuseum in Overloon.

CHRIS KEULEMANS

In Bagdad is het schrift uitgevonden.

Ik heb er zelf leren lezen, toen ik er woonde als jongetje, in de kleurrijke, prachtige stad die Bagdad toen was. Mijn vader was in de jaren zestig ontwikkelingswerker, en ik bracht er een paar gelukkige jongetjesjaren door.

Bagdad is een stad van lezers, volgens het oude verhaal over de Arabische literatuur: de boeken worden in Cairo geschreven, in Beiroet gedrukt en in Bagdad gelezen.

Onder Saddam waren boeken verdacht. Nu zijn ze dodelijk.

Wie op 5 maart iets te lezen kwam zoeken op Al Mutanabbi kan het niet navertellen. En toch.

Saleh Faris is net terug van een bezoek aan zijn oude vrienden op de kunstacademie in Bagdad. Hij vertelde me dat hij er nog nooit zoveel jonge schrijvers had gezien als deze keer, en nog nooit zoveel nieuwe dichtbundels.

De Bagdadi's blijven lezen en schrijven, boeken uitgeven en kopen. Boeken hebben geduld. Met een beetje geluk hebben ze het eeuwige leven. De plegers van zelfmoordaanslagen niet. Die hebben haast, om hun fatale werk te doen. En om in de hemel te komen. Tegen die moorddadige haast is weinig te doen.

Je kan een stad zijn auto's niet verbieden, zeker niet als lopen te gevaarlijk is.

Je kan de zelfmoordenaars niet controleren zolang de politie met ze samenwerkt.

Je kan voedselmarkten, huishoudmarkten en boekenmarkten niet sluiten uit angst voor de volgende aanslag.

Je kan een stad niet sluiten. Je kan een stad niet opheffen. Bagdad al helemaal niet. Bagdad heeft al zo vaak bewezen dat er een toekomst is na het dode punt.

Wat je wel kan doen: de dood en de verwoesting behandelen met dezelfde zorg en aandacht waarmee een boekenliefhebber zijn dichtbundels behandelt.

Zoals dit wrak.

Op de ochtend van 5 maart was dit een rijdende auto, met levende passagiers. Even later was het een hoop verwrongen metaal, omringd door resten van mensen, papier vol bloedvlekken en de scherven van uitgeblazen etalages.

Maar het wrak is niet met walging weggesleept en vernietigd. Het is intact gelaten.

Het is serieus genomen voor wat het is: een vehikel van bewustzijnsvernaauwing, blinde moordzucht, kunstaat, dood.

Er is geen wraak genomen op het wrak.

Integendeel. Het is weggehaald van de boekenmarkt, het is zorgvuldig ingepakt, het is dankzij de samenwerking van Irakese en Nederlandse boekenliefhebbers voorbij politie en douane geloodst, het is twaalf grenzen overgevlogen en het is met aandacht geplaatst in het hart van Amsterdam, dat volgend jaar Wereldboekenstad is. Het is behandeld als een kostbare Arabische poëziebundel. Het staat hier uitgepakt, voor ons om te lezen.

De rijdende bom is een boek geworden. Het heeft een geschiedenis en een toekomst. Het heeft de tijd op Al Mutanabbi niet stilgezet. De zelfmoordenaars zijn dood, de omstanders ook, maar de lezers niet. Hier niet en in Bagdad ook niet.

Al-Mutanabbistraat

Mijn vrienden

Mohammed, de boekverkoper

Mijn voetstappen en

De geur van Al-Mutanabbistraat

Verbrande boeken.

Dode vrienden

De glimlach van kinderen

De tranen van moeders

Personages van theaterteksten

Namen van dode schrijvers en dichters:

Spinoza, Shakespeare, Descartes,

Najib Mahfouz, Sadi Yusuf, Mohammed

Khudayr,

Al-Sayyab

Al-Sayyab...

Dit boek van hem kocht ik daar,

Op de boekenmarkt in Al-Mutanabbistraat

Hij zei ooit:

De zon is het mooiste in mijn land

De duisternis-

zelfs de duisternis is er mooier,

want ze omhelst Irak

